

עתונות המחתרת היהודית בווארשה

יוסף קרמיש

לזכר בני בכורי אלי קרמיש שנפל
ברמת הגולן בכ"ו בניסן תשל"ה

בשל היעדר עתונות לא קיבלו היהודים מידע שוטף, על המצב הכללי בפולין ועל תקנות הכובש וגזרותיו, שניתכו חדשות לבקרים על ראשי היהודים ונגעו במישרין בחייהם. היהודים הכלואים היו צמאים לחדשות מהימנות ולפרשנות מוסמכת, שכן הידיעות על ההתרחשויות בזירה המדינית והצבאית הזינו את ציפיותיהם לשחרור, ולכן נודעה להן חשיבות מכרעת.

באמצע שנת 1940 החל השלטון הגרמני בגנרל-גוברנאמן בהוצאת העתון Gazeta Zydowska (עתון היהודים), שנועד להביא לידיעת היהודים את המידע הרשמי ואת צווי הכובש, ובעת ובעונה אחת שימש מכשיר להונאת האוכלוסייה היהודית באשר לכוונותיו האמיתיות של השלטון הנאצי. החומר שפורסם בו שיקף במידת מה את החיים הטרגיים בגיטו ובמחנות ואת מעשיו הברוטליים של הכובש, אך ברור, שלא האיר את מצב היהודים באופן אובייקטיבי ולא שימש אספקלריה נאמנה של החיים בגיטו.

עתונות המחתרת הפולנית בווארשה הכבושה

עתונות המחתרת הפולנית בווארשה כבר יצאה, כאמור, בשלבים הראשונים של הכיבוש. ב-10 באוקטובר 1939 יצא כתב עת המחתרתי הראשון Polska Zycie (פולין חיה), ובשלהי שנת 1939 כבר הופיעו 27 עתוני מחתרת.

כתב העת Biuletyn Informacyjny (בולטין לאינפורמציה), ביטאנו של ארגון המחתרת הצבאי הפולני הגדול ZWZ — לימים — AK היה במרוצת הזמן לפרסום הנפרץ ביותר, שגם היהודים קראוהו בעניין רב. עם הקמת הגיטו אף הודפסו אחדים מן העתונים הפולניים בתוככי הגיטו, שכן אפשר היה לפעול שם ביעילות יתירה ובחשאיות רבה יותר. אחד הפרסומים הפולניים שהוכנו בגיטו היה Barykada Wolności (מתרס החירות), ביטאן הסוציאליסטים הפולנים.

בשנת 1941 הופיעו 290 ביטאונים של עתונות המחתרת הפולנית, בשנת 1942 — 380 ביטאונים; בשנת 1943 — 500 ביטאונים; ובשנת 1944 — 600 ביטאונים.

העתונות הפולנית הגיעה, כאמור, גם לידיים יהודיות, ביחוד לידי אנשי המחתרת היהודית. אמנם מותר להניח, שעתונות המחתרת הפולנית השפיעה על הגופים היהודיים, אך ביסודו של דבר היתה העתונות היהודית מפעל עצמאי לחלוטין של הציבור היהודי. לא היה אפילו גורם פולני אחד שסייע בהוצאת העתונות היהודית, בין במישרין ובין בעקיפין. מדי פעם אמנם העתיקו עתוני המחתרת היהודיים ידיעות מן העתונות הפולנית, אך גם העתונות הפולנית נעזרה לא אחת בעתונות היהודית כדי לתאר את הנעשה בקרב היהודים. לעתים קרובות מאוד סיעו פולנים בהפצת העתונות היהודית, אך הפולנים — ובייחוד מפלגות השמאל — ניצלו את הגיטו כדי לבצע בו חלק ממלאכת הפרסום.

הרקע להוצאתה של עתונות המחתרת היהודית ותנאי הופעתה

עתונות המחתרת היהודית בווארשה בימי הכיבוש הנאצי היא ביטוי מוחשי לתגופת הפעולה הפוליטית-מחתרתית. הפעילות העתונאית האינטנסיבית והמוסעפת היתה רובה ככולה מפעלן של המפלגות

52 עתונים וביטאונים יהודיים הופיעו בווארשה הכבושה בשנים 1939-1942. זה שנים נעשית ב"יד ושם" עבודת-נמלים אדירה באיסופם ובשימורם של גיליונות העתונות הזו, ובהוצאתם המחודשת לאור בקבצים. עד כה הופיעו חמישה קבצים כאלה, והמפעל עדיין רחוק מסיומו. ד"ר יוסף קרמיש ערך את החומר והוסיף מבוא והערות. כעורך משנה משמש ישראל ביאלוסטוצקי. בעמודים הבאים אנו מביאים, בקיצורים, את המבוא לכרך א' של "עתונות המחתרת היהודית בווארשה".

לפני המלחמה היתה העתונות גורם מרכזי בחייהם הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והתרבותיים המסורתיים של יהודי פולין, שנהגו לקרוא כ-30 עתונים יומיים ויותר מ-130 כתבי עת ביידיש, בפולנית ואף בעברית. כבר בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני נמנעה מן היהודים הגישה למידע מן החוץ, שכן לא זו בלבד שנתרו ללא עתונים, אלא אף ניטלו מהם מקלטי הרדיו. בשלהי 1939 ובהודשים הראשונים של שנת 1940 היו ליהודים שני מקורות-מידע בלבד: עתונות הכובש, ומדי פעם עתונות המחתרת הפולנית.

היהודים היו לא רק קוראים סבילים של עתונות המחתרת הפולנית, שיצאה לאור כבר בשבועות הראשונים של הכיבוש, אלא גם מפיצה, אף על פי שתחילה כמעט לא יוחד בה מקום לתיאור מצבם של היהודים. רק בעתונות הסוציאליסטית הפולנית פורסמה מעת לעת רשימה על מדיניות הכובש כלפי היהודים.

הניתוק ממקורות המידע היה קשה שבעתיים לנוכח האיסור להכניס לפולין עתונות מארצות חוץ. זאת ועוד, כעבור זמן מה אף נאסרה קריאת העתונות הגרמנית על היהודים.

לאחר ההתארגנות כתחום העזרה הסוציאלית חידשו המפלגות ותנועות הנוער את פעילותן המפלגתית-התנועתית ואף הרחיבו, בנהלן חיי חברה ותרבות מגוונים. אחד הביטויים המובהקים להתחדשות החיים הפנימיים היה פרסום העתונות היהודית.

עתונות המחותרת היהודית בשנים 1940-1944 הוציאה מספר רב של כולטינים, כתבי עת, ירחונים וקבצים חד פעמיים, ובכך מילאה תפקיד נכבד בחייהם הציבוריים, הפוליטיים והרוחניים של יהודי וארשה. הדבר נבע מרצונם של פעילי הציבור היהודי למסור ידע מהימן על הנעשה בעולמם-הם ובעולם החופשי ולחזק את רוחם של ההמונים היהודיים. כן נועדה העתונות ללכד את שורות הגופים הפוליטיים השונים, להסביר את עמדותיהם ולהפיצן, ולשמור על תודעה רעיונית מתמדת של חבריהם. עתונות המחותרת הופיעה באינטנסיביות הולכת וגדלה עד הגירוש הגדול. בעצם ימי ה"אקציה" עוד יצאו גיליונות בודדים והופצו כרוזים, ואף לאחר צמצום האוכלוסיה היהודית בגיטו, בימי ההכנות להתגוננות המזוינת, עדיין הופיעו עתונים מספר. אך התקופה העיקרית והמשמעותית של עתונות המחותרת בווארשה נסתיימה, למעשה, עם תחילת ה"אקציה" הגדולה.

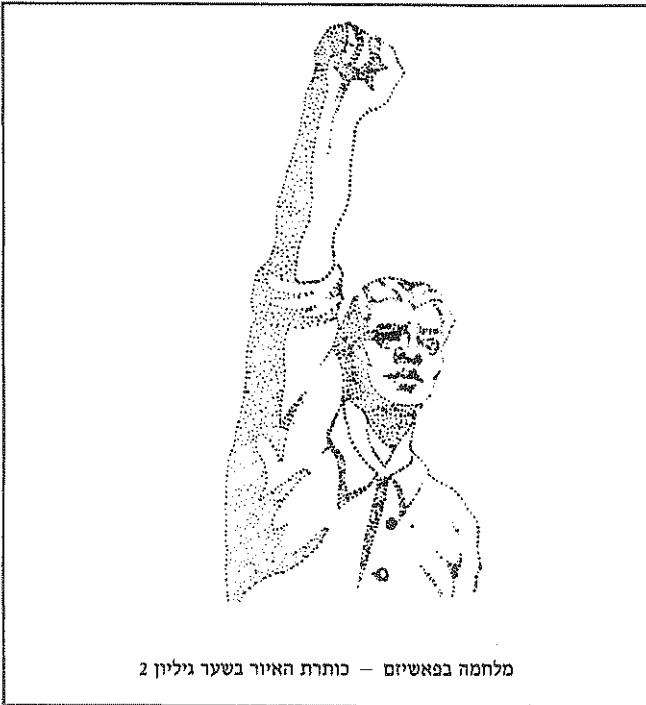
ותנועות הנוער, שהיוו כוח ממשי ברחוב היהודי בימי הכיבוש: ה"בונד" ותנועת-הנוער שלו "צוקונפט" העתיד, "פועלי ציון" (שמאל) ותנועת-הנוער שלה, "פועלי ציון" (צ"ס), "הציונים הכלליים", הקומוניסטים, הטרוצקיסטים, "השומר הצעיר", "דרור-החלוצ", "גורדוניה", "הנוער הציוני" ובית"ר.

כבר בשבועות הראשונים של הכיבוש נתנו הארגונים לעזרה סוציאלית את הדחף הראשון להתארגנות במתכונת כללית יותר כדי להגיש עזרה רחופה לפליטים ולחסרי גג בווארשה ההרוסה, בסיוע בעלי מעמד פוליטי-ציבורי. היה ברור, כי הכיבוש העמיד את האוכלוסיה היהודית לפני שאלות שנגעו בעצם קיומה, וכי רק בכוחות משותפים אפשר יהיה לפתור מקצת מן הכעיות שהתעוררו. כל הגורמים הכירו בצורך ליצור חזית יהודית מאוחדת מקיר אל קיר, בעיקר בענייני סעד. כך הוקם מוסד להתייעצות, שבמרוצת הימים נתגלגל לוועדת התיאום של הארגונים היהודיים. במידת מה היתה ועדת התיאום לנציגות הקבועה הבלתי רשמית של האוכלוסיה היהודית, ודעתה היתה מכרעת במוסדות העזרה הסוציאלית, שסביבם התרכזו כל הגורמים שהתנגדו לידנראט ולמדיניותו.

רשימה מלאה של עתונות המחותרת היהודית בגיטו וארשה

מספר העמודים	מספר הגליונות	ה ש פ ה						מספר הבטאונים	המוציא לאור
		עברית, עברית ופולנית	עברית ופולנית	עברית ויידיש	פולנית	יידיש	עברית		
504	48	—	—	—	2	8	—	10	ה"בונד"
197	14	—	—	—	1	1	—	2	"צוקונפט", תנועת-הנוער של ה"בונד"
259	18	—	—	—	2	3	—	5	"פועלי-ציון" (שמאל)
61	4	—	—	—	1	2	—	3	"פועלי-ציון" (צ"ס)
64	2	—	—	—	—	1	—	1	"הציונים הכלליים"
8	1	—	—	—	—	1	—	1	"אגודת ישראל"
133	74	—	—	—	—	3	—	3	התנועה הקומוניסטית
122	8	—	—	—	2	—	—	2	טרזקיסטים
12	1	—	—	—	—	1	—	1	"הגוש האנטי-פאשיסטי"
12	3	—	—	—	1	—	—	1	"סוציאליסטים פולנים"
28	3	—	—	—	1	—	—	1	קבוצת מתבוללים
777	36	1	1	—	5	1	—	8	"השומר הצעיר"
355	17	—	—	—	1	4	—	5	"דרור"
225	7	—	—	—	2	1	—	3	"גורדוניה"
85	3	—	—	2	—	—	1	1	"הנוער הציוני"
53	2	—	—	—	—	2	—	2	בית"ר
8	1	—	—	—	1	—	—	1	"הוועד הלאומי היהודי"
30	8	—	—	—	2	1	—	2	"עונג-שבת"
2,933	250	1	1	2	21	29	1	52	סך-הכול

התנועה השנייה

מלחמה בפאשיזם — כותרת האזור בשער גיליון 2

הביטאון הובאו מאמרים אידיאולוגיים ודברי פולמוס רעיוניים. אחר כך הובאו בדרך כלל ידיעות מן החזית וניתוחן וכן הערכות מדיניות. כביטאונים של תנועות הנוער נכללו גם מדורים עשירים בענייני חינוך — על פי רוב בעיות חינוך שהתעוררו בעקבות המלחמה — וסקירות על חידושים במדע, על ספרים ועל אישים ידועים; בסוף הגיליון ניתנה כרוניקה תמציתית של פעולות התנועה.

בדרך כלל שמרו העתונים על רמה גבוהה של לשון ותוכן, על אף התנאים הקשים שבהם הוכנו. ברובם יש שפע של חומר מקורי, וגם אם אין בו תיאור מלא של סבלות היהודים, אפשר למצוא בהם הד של המאורעות החשובים ביותר ושל ההיבטים העיקריים בחיי היהודים, כגון הטירו והנישול, הגירושים ממקום למקום, בעיות עבודה, השילוחים למחנות עבודה — ולימים גם ידיעות על מחנות-ריכוז — יחס הפולנים לאוכלוסייה היהודית, היודנראט ומוסדותיו, הכלכלה ותנאי המחיה, העזרה הסוציאלית, תגובת ההמונים היהודיים על הצעדים נגדם ומעשי ההתנגדות לכובשים.

כן הובאו בעתונים רשימות פיוטיות, ששיקפו את חייהם הפנימיים של הכותבים, על מצוקותיהם, חרדותיהם ותקוותיהם. אחת התכונות האופייניות ליהודי הגיטו, שמצאה את ביטוייה המודגש בעתונות היהודית, על כל זרמיה וגונוניה, היתה האמונה האיתנה, שלמרות

בסך-הכל הגיעו לידנו 250 גיליונות של 52 ביטאונים, המשתרעים על פני 2,933 עמודים, ויש בכך כדי להעיד על היקף החומר שפרסמו היהודים בווארשה הכבושה. רוב החומר נשתמר בארכיון "עונג שבת", הלא הוא ארכיון המחתרת של הגיטו בהנהלתו של ד"ר עמנואל רינגלבלום. חומר רב נשתמר גם בארכיון "החלוץ" ברחוב דז'ילנה 34 ובארכיון ה"בונד".

פרסומים רבים אבדו, ואין ביכולתנו לאמוד את כמות החומר החסר. כך, למשל, לא הגיעו לידנו הגיליונות הראשונים על עתונות המחתרת, שכבר הופיעו, כנראה, במרס 1940. ברשימות שרשם בין 20 באפריל ל-1 במאי 1940 מוסר רינגלבלום, כי ראה את כתב עת של "דרוד" — כנראה גיליון חודש מרס — ואת "נגד הזרם" של "השומר הצעיר". כן אנו לומדים מרשימותיו, כי בחודש מרס יצא כתב עת סאטירי בפולנית ושמו Smiech przez lzy (צחוק מאחורי הדמעות), אך גם הוא אבד. עתונות המחתרת הוצאה לאור כתנאים קשים ביותר, בעיקר בשל הצורך להקפיד על חשאיות מרבית ובשל העדר אמצעים. על פי הוראת הגרמנים נסגרו כל בתי הדפוס, ורבות מן המכונות נשדדו ונשלחו לגרמניה. גם החזקת מכונות כתיבה היתה אסורה, ורק מוסדות ציבור מעטים קיבלו אישור להתזקן. אך למרות האיסור נמצאה דרך להשיג מכונות כתיבה, שעוונות, נייר והקטוגרפים (מכונות שכפול) מיושנים, ומרבית עתונות המחתרת יצאה אפוא בשכפול, פרט לחוברת "המדינה" (מס' 7) ולגיליון אחד של "בוליטין פנימי", שיצאו בדפוס ממש. העתונים הופיעו, כמובן, בלי ציון המוציא לאור והעורכים, אך הציבור ידע איזה זרם פוליטי פרסם ביטאון זה או אחר.

היו ביטאונים — בעיקר כתבי העת הרעיוניים — שהכילו יותר מ-100 עמודים, אך על פי רוב הכילו העתונים 10-20 עמודים. אף היו עלוני ידיעות שהתזקו רק עמוד אחד או שניים. המוציאים לאור השתדלו לשכפל 300-500 עותקים.

הפצת העתונים היתה עניין רגיש. לכל עתון היה צוות קבוע של מפיצים, שבדרך כלל לא הכירו זה את זה. לכל מפיץ היו 5-10 מנויים. כעבור זמן שנקבע מראש לקח המפיץ את הגיליון בחזרה והעבירו למחזור שני של קוראים, ובצורה זו הגיע אותו העותק למספר רב של קוראים.

לשונה של עתונות המחתרת היתה גלויה וללא מורא. בשער גיליון 2 של "יוגנטשטימע" מנובמבר 1940 מובא רישום של צעיר המרים אגרוף, ומתחתיו הסיסמה "מלחמה בפאשיזם". עם הקמת הגיטו הובא בשער גיליון 3 של "יוגנטשטימע" מדצמבר 1940 רישום של חומה מבוקעת, ודרכה מושטת יד הלוחצת יד שבעבר השני. מתחת לציור מופיעה הסיסמה "תחי האחוה הבינלאומית!" מעל לציור מופיעים כמוטו דבריו של י.ל. פרץ:

כל האנשים אחים! / צהובים, חומים, שתורים, לבנים. /
עמים, גזעים ואקלימים — אלה אגדה בדויה.

למרבית הביטאונים היתה מתכונת אחידה, פחות או יותר: בפתח הגיליון הופיע מאמר פרוגרמטי, ששיקף את תגובת הזרם הפוליטי המסוים על המאורעות בזירה הבין לאומית או בחיי היהודים. בחלק המרכזי של

שניים מעתוני ה"בונד" – בידיש ובפולנית

העתון בתדירות רבה, במגמה לטשטש את עקבות הגורמים שעמדו מאחורי ההוצאה. מעתה הופיעו העתונים בלי מספר סידורי. תחילה יצא "דער גלאק" (הפעמון) מ־29 ביוני 1942 וברו 10 עמודים; אחר כך הופיע "דער שטורם" (הסער) מ־5 ביולי 1942 וברו 8 עמודים. הגיליון המיוחד של "אויף דער וואך" (על המשמר), שהוציא ה"בונד" בימים הראשונים של ה"אקציה" הגדולה, לא הגיע לידנו. לעומת זה יש בידנו גיליון בלי מספר של כתב עת זה מ־20 בספטמבר 1942, וברו 5 עמודים; גיליון 2 מ־4 בדצמבר 1942, וברו 12 עמודים; וגיליון 3 מ־28 בדצמבר 1942, וברו 6 עמודים. בשנת 1941 הופיע גם כתב עת עיוני של ה"בונד", "יינגע גווארדיע" (המשמרת הצעירה). הגיליון הראשון הוא מיולי 1941, וברו 18 עמודים. לאחר מכן חזר ה"בונד" לשם המסורתי של ביטאון מלפני המלחמה: "צייט־פראגן" (שאלות השעה).

נוסף על כתב עת בידיש הוציא ה"בונד" גם ביטאון בשפה הפולנית ושמו *Za Nasza i Wasza Wolność* (למען חירותנו וחירותכם). חברי המערכת של ביטאון ה"בונד" היו ברנרד (גולדשטיין), מעסקני האיגוד המקצועי ומפקד המיליציה של ה"בונד", אברשה בלום ומאוריצי אויך. משתתפים אחרים היו עורך הדין הידוע ליאון ברנסון, הסופרת רחל אוירבך, המשורר ישראל שטרן, הסופר יהושע פרלה, המחנכת רוזה שמחוביץ ואחרים.

גם בימי הגיטו והמחתרת ראה ה"בונד" את עצמו כחלק מן התנועה הסוציאליסטית הפולנית הכללית, ולפיכך קיים שיתוף-עולה הדוק עם הסוציאליסטים הפולנים, ובראש וראשונה עם מפלגת-הפועלים PPS, שהתפלגה בזמן הכיבוש לשניים: WRN ו-PS. קשרים אלה עם גופים פולניים נוצרו עוד לפני שה"בונד" גילה נכונות להתחבר עם גופים ציוניים או יהודיים "בורגניים".

נצחונותיה המהממים סופה של גרמניה להפסיד במלחמה. כך, למשל, נסתיים המאמר הראשי של גיליון 1 (11) של "ביולעטיין" מינואר 1941 במלים אלו: "העולם ינצח את היטלר. עולם הדמוקרטיה, עולם החירות, עולם הסוציאליזם, ינצח את משטר הדיקטטורה והשעבוד." ניתן להביא עוד דוגמאות רבות של נימה אופטימית גם במצבים הקשים ביותר, דבר שתום תרומה נכבדה לחיזוק רוחם של ההמונים הכלואים.

לא זו בלבד שהעתונות עודדה את רוח הנוער וחישלה את כוח הרצון שלו, אלא אף נלחמה בבערות ובניווון הרוחני שאיימו עליו, ובצד מאמרים רעיוניים פרסמה סקירות ספרותיות ומדעיות רבות, שהכילו מידע רב ושימשו חומר עזר למרצים.

העתונים לפי הזרמים הפוליטיים והציוניים

1. עתונות המפלגות והגופים הציוניים

ה"בונד". הביטאונים הרבים ביותר יצאו מטעם ה"בונד" והתנועת הנוער שלו "צוקונפט". בסך הכל הופיעו 12 ביטאונים, שמהם הגיעו לידנו 62 גיליונות. בימי השלטון הפולני נמנה ה"בונד" עם הזרמים הרייקליים, ואין ספק, שדבר זה הכשיר אותו לעבודה חשאית. בשנים 1936-1938 מילא תפקיד חשוב בהתגוננות היהודית נגד הפרעות שערכו התנועות הפשיסטיות ונגד הרדיפות מצד השלטונות, ומשקלו בציבור היהודי כפולין עלה בהתמדה. אין ספק, כי בווארשה הכבושה ובגיטו היה ה"בונד" – יחד עם "צוקונפט" – הארגון הפוליטי הגדול ביותר במחתרת.

התארגנות ה"בונד" ו"צוקונפט" תחת הכיבוש הנאצי, החלה עוד בימים הראשונים של אוקטובר 1939, ובאמצע נובמבר כבר נערכו הפגישות החשאיות הראשונות של התאים.

הביטאון החשאי העיקרי של ה"בונד" היה "ביולעטיין", שיצא בידיש, ובדרך כלל הופיע אחת לחודש. הגיליון הראשון הופיע בראשית מאי 1940 כתגובה על הפרעות שערכו הפולנים ביהודים בפסח ת"ש-1940 בעידוד הגרמנים. ראשי התנועה החליטו, כי "צריך... להוכיח להמונים המדוכאים, כי עדיין מסוגלים היהודים להרים ראש". מגיליון זה ואילך יצאו עתוני ה"בונד" באופן רצוף. לגיליונות שהופיעו עד נובמבר 1940 לא היה מספר סידורי, אך הגיליון מדצמבר 1940 נשא את המספר 10.

בינואר 1942 הוחלף הירחון בשבועון ששמו "דער וועקער" – אינפארמציע ביולעטיין" (המעורר – בולטיין לאינפורמציה). השבועון הזה, אשר הופיע במתכונת מצומצמת של 6 עמודים בלבד, המשיך את דרכו של "ביולעטיין" כפי שמעידים הן התוכן הן המספור האחיד: הגיליון הראשון מ־18 בינואר 1942 צוין במספר 1 (25). בעקבות "ליל הדמים" של 17-18 באפריל 1942 (וראה להלן) הוחלט על הפסקת הופעתו של "דער וועקער". הגיליון האחרון היה 13 (37), שיצא ב־30 באפריל 1942.

ב־23 במאי 1942 חודשו פרסומי ה"בונד" תחת הכותרת "דאס פרייע ווארט" (המלה החופשית). הגיליון החדש, וברו 8 עמודים, עדיין המשיך את המספור המקורי של עתוני ה"בונד": 1 (38). לאחר מכן שונה שם

עתוני ה"בונד" ו"צוקונפט" הופצו בגיטו בצורה דומה לזו של התנועות האחרות. תחילת הופץ "ביולעטיין" רק בקרב חברי המפלגה בעיר ומי שהיו חברי המפלגה לפני המלחמה ומטעמים שונים לא נתקבלו לשורות המפלגה שבמחתרת או לא רצו להצטרף אליה, אך ברכות הימים הופץ כתב עת גם בקרב חברי האיגודים המקצועיים.

ה"בונד" — כמוהו כשאר המפלגות והתנועות — עשה מאמצים רבים להעביר את עתוניו לערי השדה. בהברחת העתונים, עסקו על פי רוב יהודים, אך הודות לקשרי ה"בונד" עם הסוציאליסטים הפולנים הועמדה לרשותו קשרית צעירה, הפולניה יאדוויגה וישנייבסקה, שקיבלה על עצמה את העברת העתונים לפיטרקוב, צ'נסטוכוב, טומשוב, רדום וקרקוב. כבר במסעה הראשון ביוני 1941, נתפסה וישנייבסקה, וכידיה מזוודה מלאה עתוני מחתרת בידיש ובפולנית ורשימה של פעילי ה"בונד" שהיו צריכים לקבל את העתונים. בעקבות מפולת זו נאסרו אחדים מפעילי ה"בונד" בערים הללו ונשלחו לאושוויץ. גם וישנייבסקה נשלחה לאושוויץ, אך שרדה ונשארה בחיים.

גם ביולי-אוגוסט 1942, בימי הגירוש הגדול של יהודי וארשה, לא הפסיק ה"בונד" את הוצאת עתוניו. ב-23 ביולי הופיע, כאמור, הגיליון הראשון של "אויף דער וואך", שקרא לאוכלוסיית הגיטו שלא להתייבב לגירוישים. בימים ההם הצליחו המפלגות ותנועות הנוער האחרות — ובכללן "הארגון היהודי הלוחם" — לפנות בקריאה זו ליושבי הגיטו רק באמצעות כרזים, ולא מעל דפי העתונות.

רחוב נגיטו וארשה, בתחילת המלחמה

בדרך-כלל מסרו ביטאונים ה"בונד" מידע רחב על הנעשה בקרב הפולנים ועל מדיניות הכובש כלפי הציבור הפולני. כן יצאו בחריפות נגד גילויי האנטישמיות שבביטאונים הפולניים והתריעו על התעלמותם מגורל היהודים. ביקורת זו נמתחה על כל הזרמים, לרבות חוגי השמאל. עבודת ההכנה של עתוני ה"בונד" נעשתה בידי קבוצה של צעירים, וכיניהם מרק גולדמן, ולוול רוזובסקי, בלומה קלאג ורבקה רוזנשטיין. לאחר עיסוקיהם הרבים ביום עבדו במשך 2-3 לילות רצופים בשתי דירות מוסוות של חברי המפלגה ברחוב נובוליפיה 12 ו-30, ולאור נרות מהבהבים ערכו את החומר, העתיקו אותו במכונת כתיבה והכינו אותו לדפוס. שכפול הגיליונות נעשה בבית-הספר העממי ברחוב כרמליצקה 29, בהקטוגרף ישן של סניף סקייף בווארשה.

במאי 1942 גילו אנשי הגסטפו את מחבוא המערכת ברחוב נובוליפיה 30, ורק ברגע האחרון עלה בידי העובדים למחוק את עקבותיהם ולהעביר את הציוד למקום בטוח יותר.

נוסף על עתוני המפלגה הופיע באופן קבוע ירחון בידיש של תנועת הנוער "צוקונפט", "יוגנטשטימע" (קול הנוער). עורכי הביטאון היו אברשה בלום והניך רוס. כתב העת הוכן בחשאי ברחוב פאוויא 69 ושופל יחד עם שאר עתוני ה"בונד". "צוקונפט" — בדומה למפלגת-האם — הוציאה כתב עת משלה בפולנית, Nowa Młodzież (נוער חדש), אך שרד רק הגיליון מפברואר 1942, ובו 12 עמודים. לפי עדויות שונות הופיע באפריל 1942 גיליון שני של כתב עת זה.

הפיג במידה רבה את המתח בין מפלגה זו ל"פועלי ציון" (שמאל), פרי הניגודים הרעיוניים-הפוליטיים, ובמרוצת הזמן חלה התקרבות ביניהן. שניים מתוך שלושת כתבי העת שפרסמה המפלגה היו ביידיש: "באפרייאונג" (שחרור), ו"אונדזער וועג" (דרכנו). עורכי שני העיתונים האלה היו ראשי המפלגה. מלבדם הרבו לכתוב פישל פלידרבלום, הסופר והעתונאי פרץ אופוצ'ינקי והמתחנך והסופר אליהו גוטקובסקי. נוסף על שני ביטאוניה ביידיש הוציאה המפלגה כתב עת בפולנית ושמו Nowe Tory (מסילות חדשות). עורך העתון היה מארק מאירוביץ, וסייעו בידו שמאי לאופר, סטיפן גראייק ושיינדל הכטקופ, מזכירת הוועד של סניף וארשה. שלושת הביטאוניה יצאו ללא מספרים סידוריים, ולכן קשה לדעת כמה גיליונות יצאו בסך הכל.

מקום ריכוז החומר והתקנתו לדפוס היה במטבח העממי של המפלגה ברחוב גנשה 12, ומשם הופצו העיתונים בגיטו. קשרי "דרור" העבירו את העיתונים לערי השדה.

"הציונים הכלליים". מן הפלגים השונים של מפלגת "הציונים הכלליים" פעל בגיטו וארשה רק האגף הוויקיילי יותר, "על המשמר", שהיה נאמן לדרך שעיצב יצחק גרינבוים.

מפלגת "הציונים הכלליים" לא גילתה פעילות שיטתית בתחום הפרסומים, וכידנו רק שני גיליונות של כתב העת שלה ביידיש "אונדזער האפונג" (תקוותנו).

הגיליון היחיד שהגיע לידנו בשלימותו הוא גיליון 1 מ-1 במרס 1942 ובו 31 עמודים. חודש אחר כך, בערב פסח, 1 באפריל 1942, יצא לאור גיליון 2 אך שרדו ממנו רק 9 העמודים הראשונים.

המאמרים הראשיים של עתוני "הציונים הכלליים" נושאים אופי רעיוני-פוליטי, והם עוסקים בהיבטים העיקריים של בעיות היהודים בפולין ובעתיד היהודים לאחר המלחמה. מלבד זה מובאות רשימות המתארות את תהליך חורבנה של יהדות פולין וליטא. כן ניתנות כרוניקות על המתרחש בחזיתות, בעולם החופשי, בקרב היהדות בארצות המערב, בממשלת פולין בגולה ובתוככי הגיטו.

כל המאמרים הופיעו בעילום שם, ואין אנו יודעים מי היה העורך הראשי ומה שמות המחברים.

"אגודת ישראל". מפלגת "אגודת ישראל" ניהלה את המועצה הדתית שליד היודנראט, וחשובי הרבנים בגיטו היו קשורים אתה. רבים מעסקניה פעלו לא רק בתחומי הדת, אלא גם במגזרים השונים של העזרה הסוציאלית, ויחד עם אישים מזרמים אחרים עשו להקמת בתי ספר חשאיים בגיטו.

הפרסום היחיד של "אגודת ישראל" בגיטו שהגיע לידנו הוא "קול קורא במדבר", ובו 8 עמודים. אין בו תאריך, אך דומה, שיצא לקראת פסח תש"א/1941. פרסום זה של "אגודת ישראל" עוסק אך ורק בענייני דת ורוח, ובכך הוא נבדל משאר עתוני המחותרת.

שני המאמרים היחידים שפורסמו בגיליון זה — "מחיית עמלק" ו"מאזן פסח" — דנים בענייני דיומא מנקודת הראות של ערכי הדת, בלי להזכיר את הנאציזם במפורש. בעל המאמר הראשון מציין, כי בניגוד לעמים רבים שנלחמו ביהודים ועשו להם רעה, אך ורק "עמלק הפך את

בשעת ה"אקציה" הגדולה הוטל על איש ה"כונד" זלמן פרידריך לצאת בשליחות מסוכנת ביותר ולעקוב אחר יהודים ששולחו לטרבלינקה. פרידריך הצליח במשימתו ואסף ידיעות רבות על הנעשה במחנה ההשמדה. לימים פורסמה עדותו של פרידריך, ובה תיאור מלא של המחנה, ב"אויף דער וואך" מ-20 בספטמבר 1942, אך תחילה סירבו אוכלוסי הגיטו להאמין לדבריו.

לאחר חיסול הגיטו הוציאו אנשי ה"כונד" את פרסומיהם בצד ה"ארי". מפברואר 1944 ואילך יצאו 6 גיליונות בשפה הפולנית של Biuletyn W.B. (בולטיין פנימי). עורכי הביטאון היו ד"ר ליאון פיינר, איננצי סמסונוביץ וד"ר סטניסלאב ליפשיץ. חמישה גיליונות הודפסו במכונת כתיבה, ואילו גיליון 4 הודפס בדפוס ממש בכמה אלפי עותקים והופץ בווארשה ובסביבותיה.

בגיליון 2 של הבולטיין, שהופיע סמוך ליום השנה למרד גיטו וארשה, ניתן ביטוי למאורע זה. כן הוזכר העתון את ההזדעקוּתו במערב הידיעות שהגיעו מפולין הכבושה, את הפעולות שארגנו חוגים שונים בארצות הברית במחאה על רצח יהודי אירופה ואת פעילותה של ממשלת פולין בגולה.

לאחר התאבדותו של ארתור זיגלבוים בלונדון יצא גיליון מיוחד — שלא הגיע לידנו — שהובע בו כאבם של חברי ה"כונד" ששרדו בצד ה"ארי".

"פועלי ציון" (שמאל). המפלגה השנייה מבחינת פרסומיה היתה "פועלי ציון" (שמאל). יחד עם תנועת הנוער שלה "יונגבור" (נוער בורוכוביטטי) הוציאה 5 ביטאוניה. לא כל העתונות החשאית של "פועלי ציון" (שמאל) הגיעה לידנו. מן הביטאון ביידיש של תנועת הנוער, "יונגט רוף" (קריאת הנוער), הגיעו לידנו גיליונות בודדים. ביטאון תנועת הנוער בפולנית, Młodzieży Awangarda (אוואנגארד הנוער), הופיע לעתים מזומנות. במרס-אפריל 1941 יצא הגיליון הראשון של הביטאון המרכזי של המפלגה ביידיש, "פראלעטארישע געדאנק" (המחשבה הפרולטרית), בעריכתו של שכנא זאגאן, שהיה לפני המלחמה עורך הביטאון המרכזי "ארבעטער צייטונג" (עתון הפועלים). נוסף על עתון זה הוציאה המפלגה לעתים מזומנות כתב עת בפולנית ששמו Naza Hasla (סיסמאותינו). את עתונות המפלגה בשפה הפולנית ערכה פולה אלסטר, אחת הפעילות המרכזיות של "פועלי ציון" (שמאל) בגיטו. בשנת 1942 יצא גם ביטאון רעיוני ביידיש של תנועת-הנוער, "אוואנגארד".

העתונות של "פועלי ציון" (שמאל) הודפסה בחשאי בבית הספר על שם בורוכוב. במלאכת ההוצאה לאור עסקו במסירות רבה הירש ברלינסקי, מזכיר ועד המפלגה, וישראל ליכטנשטיין. הכותבים העיקריים היו ראשי המפלגה ועורכי העיתונים האחרים של המפלגה. גם הכלכלן הצעיר הירש ואסר פרסם כתבות רבות. את העבודה הטכנית של הדפסת החומר ושכפולו עשו בעיקר חברי "יונגבור". המפיצים העיקריים של עתונות המפלגה היו נדה אלסטר, ניוק וטלקה זאגאן, הרשלה ורונסק וולוד דאמסקי.

"פועלי ציון" (צ"ס). מפלגת "פועלי ציון" (צ"ס) הוציאה בימי הכיבוש 3 ביטאוניה. המצב העגום שנקלעו אליו היהודים עם הכיבוש

העורך הראשי של העתונות הקומוניסטית היה מנהיג הקבוצה, הסופר הצעיר יהודה פלדוורם, שכונה גם "יולק" או יהודה פלד. פלדוורם היה פעיל בחיי התרבות כגיטו ואחד המשתתפים הפעילים ביותר בארכיון "עונג שבת". יצירותיו שרדו ברובן בארכיון זה. שותפו הקרוב לעבודה היה חיים אנגרמן. בזכות עבודתו של פלדוורם בחברת TOZ נעשתה מרבית העבודה החשאית של הקומוניסטים במשרדי חברה זו, וגם מקלט הרדיו וההקטגורף הוסתרו שם.

בינואר 1942 נוסדה בפולין הכבושה מפלגת הפועלים הפולנית (PPR), שאיחדה את כל הקבוצות הקומוניסטיות הפעילות. איחוד זה, שחולל מפנה בתנועה הקומוניסטית בפולין, השפיע גם על שלוחת המפלגה בגיטו, שאיחדה אף היא את כל הקבוצות הקומוניסטיות ושאפה להשתלב במפלגה הפולנית המאוחדת.

בגילוי דעת שפורסם בגיליון האחרון של "מארגן-פרייהייט" מ-10 במרס 1942. נאמר: "מרגע הקמתה של מפלגת הפועלים הפולנית, המאחדת בשורותיה את כל הכוחות הפעילים במאבק נגד הפאשיזם ההיטלריסטי ולמען פולין חופשית — פולין בלי פריצים ורכושנים — הרי המשך קיומה של קבוצת 'מארגן-פרייהייט' אינו עוד תכליתי. אנו תובעים וקוראים לכל חברינו ואוהדינו להתלכד בשורות מפלגת הפועלים הפולנית ולהשתתף באופן פעיל בכל מאבקה ומיבצעה של מפלגה זו."

הסוציאליסטים הפולנים. נוסף על המפלגות ותנועת הנוער המסורתיות — ובמידת מה יש לראות באור זה גם את הקומוניסטים היהודים — היו במחתרת היהודית גם קבוצות פוליטיות ועירות, שלפני הכיבוש לא פעלו במסגרת יהודית נפרדת. דבר קיומן מוכיח עד כמה היו החיים הפוליטיים בגיטו וארשה ערים ורבי פנים.

כך, למשל, היתה קבוצה יהודית שהשתייכה אל מפלגת השמאל הסוציאליסטית הפולנית PS. בראש הקבוצה עמדו אנטוני אופנהיים המכונה "טומאש", סטיפן וייגברג והמהנדס יז' נוידינג, שהיה לפני המלחמה חבר בארגון הנוער האקדמי המאוחד ZAMZ, ורק בגיטו הצטרף ל-PS. קבוצה זו, בדומה לקומוניסטים, קיימה קשרים הדוקים עם הצד ה"ארי" ומסרה להנהגה הפולנית דינים וחשבונות על המתרחש בגיטו. ביטאונם בגיטו Getto Podziemne (הגיטו במחתרת), יצא בשפה הפולנית, כמוסף ל-Barykada Wolności (מחרס החירות), ביטאון המפלגה הסוציאליסטית הפולנית PS. הכותבים מביאים בביטאונם את עיקרי השקפתם, שאפשר לסכמה במשפט אחד: הדרך לפתרון בעיית היהודים אינה בהגירה, כי אם בשילובם בכל תחומי החיים בפולין.

נוסף על מאמרים אידיאולוגיים הובאו בכתב העת ידיעות על המצב הצבאי, תוך הדגשה דרכי הלחימה הברבריות של הגרמנים, על הנעשה בגיטו ועל השחיתות בחוגי היודנראט, תוך אזהרות מפני השוטרים היהודים בגיטו. אופיינית במיוחד לעמדתם של אנשי הקבוצה היתה האזהרה שפרסמו בגיליון 3 למנהלי בתי המלאכה שעברו בשביל הצבא הגרמני, תוך איום, שהם צפויים לעונש לפי סעיף 100 בחוק הפלילי הפולני מ-1 ביולי 1932, שלפיו "כל הפועל בימי המלחמה לטובת האויב" צפוי למאסר עולם; הנאמנות למולדת מחייבת, ללא קשר לגורלה במלחמה.

השמדת היהודים למטרה, לפרוגרמה, לשיטה בכוננות מכון, בחשבון קר, בסדיום, לפי תכנית, בסדר ובשיטה, בלוויית חוקים וסעיפים..." בסיום המאמר מביע הכותב אמונה שלמה בביאת "יום הנקמה הגדולה, נקמה ששום דמיון אנושי לא יוכל לשער אותה, שכן היא חתומה אצל הבורא — יום נקם בלבי על נהרות דמם של היהודים, על ימי הדמעות של היהודים, על מאות אלפי הקדושים היהודים שיוסרו ועונו..."

התנועה הקומוניסטית. התנועה הקומוניסטית בגיטו וארשה התפתחה בהדרגה. תחילה כללה רק קבוצות קטנות, אך עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית המועצות גדלה באופן ניכר.

ארגון הנוער הלומד הפרו-קומוניסטי "ספרטקוס" היה אחד הארגונים הראשונים שהחל לפעול במחתרת. ביטאונו החשאי, שיצא בשפה הפולנית, נשא את השם Strzaly (חיצים), אלא שלא נשתמר. פעולת הקבוצה לאחר סגירת הגיטו נמשכה עד סתיו 1941. בגיטו הוציאה כתב עת ביידיש, "באגינען" (השחר), אך גם ממנו לא שרד מאומה.

קבוצה קומוניסטית אחרת שפעלה בגיטו היתה קשורה עם הארגון הפולני החשאי Sierp i Miot (פטיש ומגל). מפברואר עד דצמבר 1941 פרסמה הקבוצה בולטיין שבועי קצר של עמוד אחד או שניים ושמו "מארגן-פריי" (מחרס-חופשי).

במסגרתו המצומצמת דן "מארגן-פריי" הן במצב הבין לאומי הן בחיים הפנימיים בגיטו: תפקוד היודנראט, המשטרה היהודית ושלוחותיה האחרות של היודנראט. כן פנה העתון לפועלים בבתי המלאכה שעבדו בשביל הגרמנים וקרא להם להאט את קצב עבודתם ולחבל כתוצרתם. בדצמבר 1941 חל שינוי במגמת ההוצאה לאור של הקומוניסטים, ועתונת החל להופיע במתכונת חדשה: עלון יומי של חדשות הרדיו ושמו "פראלעטארישער ראדיא קאמוניקאט פון מארגן-פרייהייט" (תמסיר רדיו פרולטרי של מארגן-פרייהייט).

"מארגן-פרייהייט" הביא ידיעות מפורטות מן החזיתות. הודות לקשריהם עם קומוניסטים פולנים השיגו עורכיו מידע מפרסומי המחתרת הפולנית ומשדורי רדיו שונים, הן ממוסקווא והן מן המערב. לעתים אף מסר הביטאון ידיעות מתחנת השידור הפולנית על שם תאדיאוש קוסצ'יושקו שבכרית המועצות והביא את קריאתה להקים יחידות פרטיזנים בפולין הכבושה. כן מסר ידיעות כלליות על הנעשה ברחבי פולין, פרי איסוף המפיצים מפי קוראיהם. במדור הקבוע "מסמכים בני זמננו" תואר המצב הנורא בגיטו ונמתחה ביקורת נוקבת על היודנראט והמשטרה היהודית.

פירוש המאורעות בגיטו היה תמוה ביותר. העורך מסר לקוראיו, שקבוצתו הצליחה להחזיר לגסטפו יהודים מספר הממלאים בו תפקיד של סוכנים כפולים, וכך יקבל ה"שופ" תמיד ידיעות מהימנות על כל "אקציה" מתקרבת. הדבר עורר את חשדם של חברי "הארגון היהודי הלוחם", ונערכת חקירה חשאית. נתברר, כי עורך הבולטינים עמד בראש כנופיה של סוכני גסטפו, וכי יצא ונכנס לגיטו לעתים קרובות. לאחר שהוצא להורג על פי החלטת "הארגון היהודי הלוחם" נמצאו על גופתו תעודה של הגסטפו וסכום כסף גדול.

הגוש האנטי-פשיסטי. במרס 1942 הוקם בגיטו גוש זה, במגמה ללכד את כל הגורמים לפעולות משותפות של התנגדות מזוינת. הגוש הוקם ביזמת הקומוניסטים, שאף עמדו בראשו. בהנהגת הגוש השתתפו יוסף לברטובסקי, נציג PPR; שכנא זאגאן, נציג "פועלי ציון" (שמאל); מרדכי אנילביץ', נציג "השומר הצעיר"; צביה לובטקין, נציגת "דרור-החלוץ"; ויוסף סאק, נציג "פועלי ציון" (צ"ס).

התפקידים העיקריים שהציב הגוש לעצמו היו: הכשרת קאדרים ללחימה, אימון בגיטו, התארגנות ליציאה ליערות, תעמולה נגד הפשיזם ועזרה לאסירים פוליטיים. אחד הצעדים הראשונים היה הקמת ארגון לוחם. חברי המפקדה היו אנזיי שמידט מ-PPR, יוסף קפלן מן "השומר הצעיר", מרדכי טנגבוים ממרופ מ"דרור-החלוץ", הירש לנט מ"פועלי ציון" (שמאל) ואברהם פישלזון מ"פועלי ציון" (צ"ס).

בעת ובעונה אחת עם הקמת תאי הלחימה החלה הנהלת הגוש בהכנת ביטאון קרבי ביידיש, שיהיה משותף לכל הסיעות והארגונים שהצטרפו לגוש. באמצע אפריל 1942, בעיצומן של עבודות ההכנה, באו מאורעות "ליל הדמים", אך גם לא מנעו את המשך העבודה. הגיליון הראשון של כתב העת, שנשא את השם "דער רוף" (קול קורא), יצא ב-15 במאי 1942. לפני ה"אקציה" הגדולה הופיע עוד גיליון, אלא שלא נשתמר.

עורכי "דער רוף" היו יוסף לברטובסקי, שכנא זאגאן, מרדכי טנגבוים ויוסף סאק. בעתון בא לידי ביטוי אופיו הלוחם של "הגוש האנטי פאשיסטי", שקרא להמוני הגיטו להיאבק בייאוש ובאדישות ולצאת למאבק מאוחד בנאצים ובעושי דברם. העתון קרא להמונים להתגייס ל"חזית שחרור לאומית", שבה יקחו חלק "כל הכוחות הבריאים בעם היהודי" כדי להיאבק למען "שחרור לאומי וחברתי של המוני היהודים". גיליונות "דער רוף" הופצו בגיטו על ידי כל הארגונים והקבוצות שהשתייכו אל "הגוש האנטי פאשיסטי".

ארכיון "עונג שבת". ביזמת ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגלבלום ובארגונו הוקם בגיטו הארכיון החשאי "עונג שבת", שנשמרו בו מרבית עתוני המחתרת שהגיעו לידנו. הארכיון עסק באיסוף חומר מגוון שנכתב בגיטו: עתונים, עלונים, קבוצי עיון וספרות, יומנים, כרוניקות ועוד. מארגני הארכיון לא רק אספו חומר, אלא גם עודדו עריכת משאלים ומחקרים על הכלכלה ועל תחומים אחרים בחיי הגיטו ויזמו כתיבת מונוגרפיות על גורל ערים ועיירות ברחבי פולין. רק עובדים מעטים ב"עונג שבת" ידעו, כי החומר שבידיהם שימש גם לעלונים שהפיץ הארכיון בקרב אנשי ציבור בגיטו ובין העורכים של עתונות המחתרת, על גווניה השונים. המידע המוסמך והברוק שמסרו אנשי הארכיון הועבר

הטרוצקיסטים הוציאו את הירחון Czerwony Sztandar (הדגל האדום) ואת הביטאון העיוני Przegląd Marksistowski (סקירה מרקסיסטית).

בביטאונים אלה באו לידי ביטוי השקפות הטרוצקיסטים על תפקידי הפרולטריון בימי המלחמה וגישתם הביקורתית למשימותיה וחובותיה של ברית המועצות במלחמה. כן הובאו בהם דברים על עתידה של פולין כרפובליקה סוציאליסטית ודברי ביקורת חריפים על עמדות ה"בונד" ו"פועלי ציון" (שמאל).

Przegląd Marksistowski

טרוצקי באיור בביטאון הטרוצקיסטים בגיטו

קבוצת המתבוללים. בעבודת המחתרת בגיטו גם נטלו חלק חברים לשעבר של ארגון הנוער האקדמי המאוחד Zwiazek Akademickiej Młodzieży (Zjednoczeniowej ZAMZ). גם לארגון זה היו קשרים הדוקים למדי עם חוגים ועסקנים שונים מחוץ לגיטו.

בינואר 1942 החל להופיע כתב עת בפולנית ושמו Zagiew (לפיד). עורכו היה סטיפן לובלינר. העמדה הבסיסית שהובעה בביטאון זה היתה, כי היהודים הם "חברים בקהילה הפולנית הגדולה". העתון תמך בממשלת פולין בגולה, בנציגותה במחתרת ובזרוע הצבאית של מחתרת זו, גם עתון זה יצא בתקיפות נגד יצירת מגע כלשהו עם הגרמנים ותקף בצורה קשה את המלשינים היהודים בגיטו.

גיליון מאי 1942 היה, כפי הנראה, האחרון שהוציאה קבוצת המתבוללים.

בינואר 1943 אמנם הופיע פרסום תחת כותרת זה, אך מוציאי היו סוכני גסטפו מכנופיית "השלושה עשר", שהשתמשו בשם העתון כדי לשרת את מטרותיהם. עורך העתון ה"מחודש" היה סוכן הגסטפו קלמנוביץ'.

בצורה דומה החל להופיע בולטיין רדיו חשאי במפעל המבושתנים. הידיעות מן החזית שפורסמו בבולטיין אמנם היו ממקורות חוץ, אך

של החניכים, אלא גם חיזקו את רוחם ושמרו על דמותם התרבותית והרוחנית.

בשל ההרס של מסגרות החינוך הפורמליות ואי הבטחון, הדכדוך וחוסר האונים ששררו בכתי הזורים, נהפכו תנועות הנוער עד מהרה למפלט היחיד של הצעירים, ומכאן כוח המשיכה הרב שהיה להן. גם בהוצאת עתונות המתחרת בלשו תנועות הנוער, הן מבחינה כמותית — 20 כתבי עת מכלל 52 שיצאו בגיטו — הן מבחינה איכותית. תפוצת עתונותן של תנועות הנוער היתה רחבה ביותר גם בגיטו וגם מחוצה לו, שכן שליחי תנועות הנוער הגיעו גם לערים ולעיירות ברחבי פולין.

"השומר הצעיר". תנועת הנוער שהוציאה את הפרסומים הרבים ביותר היתה תנועת "השומר הצעיר" — 8 במספר.

כבר בראשית התארגנותה במחתרת ייסדה התנועה ערך רב לעתונות כמכשיר מחנך, ועוד במרס 1940, זמן קצר לאחר ההתארגנות, יצא כתב העת הראשון שלה, "נגד הזרם". תחילה היה זה ביטאון פנימי, שנוער לשכת הבוגרים של התנועה ולמקורביה. במרבית עמודיו תוארה פעולת התנועה בעבר כשפה הפולנית העשירה שבה הצטיין קן וארשה, אך במרוצת הזמן חלו שינויים בהיקף העתון, בצורתו ובתוכנו, ניתוספו מדורים בעברית וביידיש, ו"נגד הזרם" היה לכלי הביטוי של התפיסה האידיאולוגית הפוליטית של התנועה בהתמודדותה עם שאלות הזמן. עתה נועד העתון לציבור הרחב, ולא עוד לקהל קוראים פנימי. במתכונתו המחודשת היה "נגד הזרם" אחד מכתבי העת הרציניים ביותר בווארשה. נוסף על סקירות והערכות מדיניות-צבאיות ועל ידיעות ומאמרים מהמתרחש בעולם הרחב הוכאו בו תגובות נמרצות על המתרחש בגיטו ובפולין הכבושה.

נגד הזרם

"נגד הזרם" — כשאר כתבי העת שיצאו כחשאי — נתקל בקשיים רבים בשל מחסור בציוד וההכרח לשמור על חשאיות. כך למשל, הופסקה באביב 1941 עבודת ההכנה של הגיליון שיוחד ליוכל "הקיבוץ הארצי" בגלל מצודים בגיטו, שבהם נחטפו אחדים מצוות העורכים והכותבים של העתון ונשלחו למחנות.

נוסף על העתון המרכזי של התנועה הופיעו גם עתונים של השכבות ושל הגרודים. אחד העתונים הראשונים היה Plomienie (להבות) של גרוד "תל עמל", אשר יצא בספטמבר 1940 בשפה הפולנית. העתון שאף לשבור את תומת האדישות על ידי עידוד המחשבה. וכך נאמר בו: "לשבור את תומת האדישות על ידי המחשבה. להתגבר על רוח העבדות בעזרת המחשבה, לבסס על ידי המחשבה תודעה עמוקה, אשר תאפשר להתקיים באווירה ולעמוד. המחשבה — זו הסיסמה זו המשימה."

בגיליון 2 מחודש אוקטובר 1940 נכתב: "... האם רק בשדות הקרב

למערב, וכך למד העולם על מעשי הזוועה נגד האוכלוסייה היהודית בפולין הכבושה. הדינים וחשבונות המקיפים הראשונים על חורבן יהדות פולין, שנועדו להזעיק את בעלות הברית ואת יהדות העולם, חוברו בידי ראשי "עונג שבת". כך נתחבר דין וחשבון מקיף ומפורט על טבח ההמונים בעת ה"אקציה" הגדולה בווארשה בקיץ 1942, שנשלח כאמצעות המתחרת הפולנית לממשלת פולין בגולה בלונדון.

עורכי העתונים של "עונג שבת" היו אליהו גוטקובסקי והירש ואסר, מזכירי "עונג שבת", שפעלו בתיאום עם רינגבלום.

אחד הפרסומים של "עונג שבת" היה עלון ידיעות ביידיש ושמו "מיטטיילונגען" (הודעות). מגמת העלון היתה לתת פומבי למעשי הרצח ההמוניים שעשו הגרמנים, בהתקרב נחשול ההשמדה לגיטו וארשה שאף העתון טלטל את אוכלוסיית הגיטו ולעקור מלבה כל אשליה באשר לגורל הצפוי ליהודים.

מנובמבר 1942 עד ינואר 1943 הוציא "עונג שבת" באופן קבוע שבועון בשפה הפולנית ושמו Wiadomosci (ידיעות). מלבד ידיעות על מצב האוכלוסייה היהודית המוקטנת בגיטו לאחר ה"אקציה" הגדולה, מסר השבועון מידע על המאורעות בשואה של גיטאות אחרים ועל המחנות שנשלחו אליהם עקורי הגיטאות, ובמיוחד על מחנה ההשמדה טרבלינקה. בשורה של רשימות צוינו בהבלטה גילויי ההתנגדות הראשונים בכמה יישובים יהודיים בעת ה"אקציות". בגיליון 5 של השבועון נאמר על הגילויים האלה, שהם "המחשה של תהליך המתוודע ליהודים את כוח ההתנגדות והמאבק לאחר הקזת דם שלא נודעה כדוגמתה עד היום". בקריאותיהם לצאת מן האדישות תרמו עלוני "עונג שבת" לא מעט לצמיחתו של רעיון ההתנגדות המזוינת.

2. עתונות תנועות הנוער

תנועות הנוער הגדולות, ובעיקר התנועות הציוניות החלוציות, הוסיפו לפעול בימי המלחמה והכיבוש, על אף הזעזוע שעבר עליהן עם צאת החברים הפעילים של השכבות הבוגרות בימי המערכה על פולין בספטמבר 1939. זמן לא רב לאחר הכיבוש נפגשו צעירי התנועות שנתרו בבירה וחידשו את פעולתם. כעבור זמן קצר חזרו אחדים מראשי תנועות הנוער — בניגוד לראשי המפלגות — והתייצבו בראש תנועתם במחתרת, דבר שהשפיע על אינטנסיביות הפעולה והיקפה. מטבע הדברים נהפכה וארשה, בעלת הריכוז היהודי העצום, למרכז פעילות הענפה של תנועות הנוער, וממנה נוהלה פעילות מגוונת גם בערי השדה השונות.

ראוי לציין, כי בימי המלחמה התרחבו תפקידיהן של תנועות הנוער במידה רבה. לפני המלחמה העמידו לעצמן התנועות הציוניות החלוציות את המטרה להכשיר את הנוער לחיי הגשמה בארץ ישראל, ואילו עתה התעורר הצורך לעודד את הנוער, שנותק מכל מסגרת חינוכית והופקר לחיי הרחוב. תנועות הנוער נדרשו למצוא מעין מזיגה של שני דברים: לארגן פעולות עזרה מיידיות כדי להתחזק את החניכים בחיים, ובעת ובעונה אחת לנטוע בלבם אמונה בעתיד ובתכלית קיומם ולחנכם לקראת הגשמה חלוצית בארץ ישראל לאחר המלחמה. לנוכח הכיבוש והטיור, שאיימו לשבור את רוח הנוערים, עשו התנועות לא רק למען קיומם הפיסי

מיטב החומר מ"נגד הזרם" ומ"אל על" נאסף בשלושה קבצים רבי היקף, שנקראו "עתון התנועה", ובכל אחד מהם יותר מ-100 עמודים. הגיליון הראשון של "עתון התנועה" יצא בכסלר-טבת תש"א (דצמבר 1940-ינואר 1941), ובו 111 עמודים. הגיליון השני לא נשתמר, ואילו הגיליון השלישי, ובו 165 עמודים, הוסווה בעטיפה של Przegląd Rolniczy (לוח חקלאי), פוזגאן 1932, במגמה להפחית את הסכנה שלקחו על עצמם קשרי התנועה בדרכיהם המסוכנות. לקובץ היה גם שער נסתר, ועליו הכותרת המקורית "עתון התנועה", ולידה הסיסמה "חזק ואמץ" וההקדשה "שי לקיבוץ הארצי ליובל ה-15". הקובץ השלישי היה פרי פועלו של יוסף קפלן, שעלה בידי להדפיס את העטיפה בבית הדפוס היחיד בגיטו, ברחוב לשנו 24, שעבר בשביל היוזנראט והיה תחת פיקוח של קומיסר גרמני. הקבצים הוכרחו אל קני "השומר הצעיר" ברחבי פולין. כך, למשל, עלה בידי מרדכי אנילביץ' להבריח על גופו 3 עותקים לעיירה וביצ'ה ובגלמביה שבתחום ה"רייך". חברי התנועה רצו להבריח את הקובץ גם לתנועה בארץ דרך שווייץ, אך הדבר לא עלה בידם. בין ה-14 בפברואר ל-18 באפריל 1942 הוציאה התנועה את השבועון הפוליטי האינפורמטיבי בשפה הפולנית Jutrznia (השחר), שנועד לכלל תושבי הגיטו. מלבד המידע על הנעשה בחזיתות וניתוח המצב הוכאו ב"יוצנייה" גם מאמרים בעלי אופי רעיוני ופניית לציבור להתלכד ולהתארגן להתנגדות. מדור מיוחד ייחד העתון לנעשה בגיטו, ובו תיאור העוני, הרעב והעלייה המתמדת בתמותה, תוך התקפות חריפות על היוזנראט ומחלקותיו השונות. כן הופיע בו המדור הקבוע "מארץ עתידינו", ובו ידיעות על הנעשה בארץ ישראל.

לאחר "ליל הדמים" של אפריל 1942 יצא השבועון בשם חדש — Przedwiośnie (ראשית האביב), במגמה להסוות את פעילותה הענפה של עתונות המחתרת. עם זאת נמשך המספור הקודם. ביוני שוב שונה שם העתון, אך גם בו נמשך המספור הקודם. הפעם יצא ביידיש ושמו "דער אויפברויז" (הגעש).

ב-15 ביולי 1942, כשבוע לפני ה"אקציה", שוב יצא השבועון בשפה הפולנית ושמו Zarzewie (גחלים לוחשות). גיליון זה, אשר התזיק 8 עמודים, הוא הגיליון האחרון שהגיע לידנו מעתונות "השומר הצעיר" במחתרת.

נוסף על ירחונים ושבועונים אלה החל להופיע במחצית השנייה של 1941 דף ידיעות יומי, שהופץ בקרב חברי התנועה ואנשי הציבור בגיטו. הצורך בהפצת ידיעות יומיות התעורר כאשר הדין וחשבון השבועי לא הדביק עוד את המתרחש לאחר מתקפת הגרמנים על ברית המועצות. האיש המרכזי של עתונות "השומר הצעיר", שעסק גם בעריכה ובכתיבת מאמרים וגם האזין לרדיו, היה שמואל ברסלב, מראשי התנועה ומרצה בסמינריונים שלה. כן ארגן פעולות תרבות בקן ובגיטו ונמנה עם פעילי "עונג שבת". ברסלב היה אחד ממקימי "הארגון היהודי הלוחם" וחבר המפקדה שלו. לא תמיד הסכימו חבריו להנהגה לקו הפוליטי שנקט במאמריו, ולא אחת מיתנו יוסף קפלן ומרדכי אנילביץ' את קיצוניות דעותיו במאמריהם.

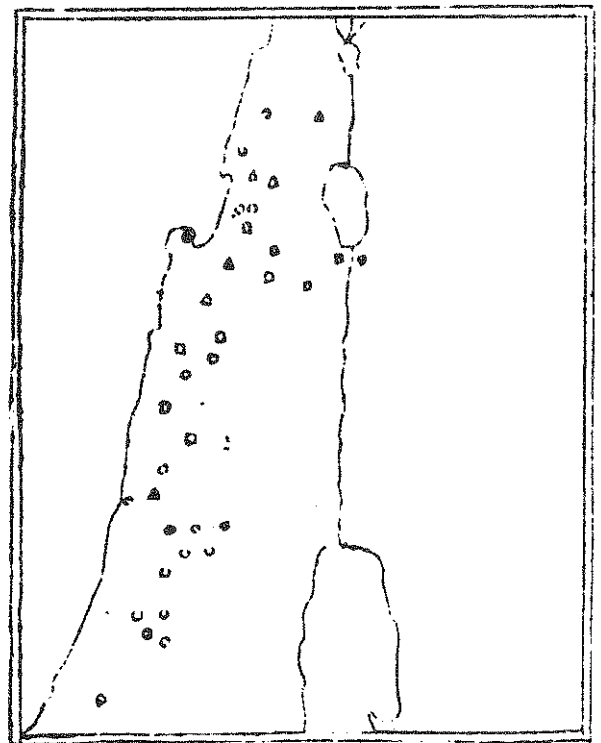
שמואל ברסלב השתתף גם במלאכה הטכנית של הכנת העתונים, כגון התקנה, הדפסה וארגון ההפצה. עזרו לידו שמעון הלר, שהתמתה

יוכרע עתידינו? האם פחות חשוב (הוא) המתרחש בנפשנו ובמחשבתנו? ...שמירה על הנוער היהודי מפני ניוון היא משימה חשובה לא פחות מהקניית מידע על המאורעות."

עם סגירת הגיטו יצא לאור עתון סמינריוני של גדוד "חל עמל" ושמו Bechszkat Halail (בחשכת הליל), אלא שלא נשתמר.

בשפה הפולנית הופיע דו ירחון של שכבת הצופים ושמו "אל על". הגיליון הראשון יצא בשלהי אפריל 1941. בעמוד הראשון של הגיליון מצהירה המערכת: "לאזוירה מחניקה זו של שבי, שפלות ודלות יביא עתוננו משב רוח אחר, זר לה. לקול היאוש והספק נשיב בדברי אמונתנו האיתנה... לא ניתן לכופף את עורפנו ולהשפיל את מבטנו ארצה... על אף הכל ולמרות הכל צופי 'אל על' — קדימה ואל על!"

המאמרים הראשיים בעתון מוסיפים לטוות את הקו הציוני החלוצי אך הם גם קוראים לתיקון העולם ומביעים את האמונה, שעם התגשמות הקומוניזם ייעלמו הרע והמלחמות מן העולם. כן מובאים בעתון דיווחים על חיי הגדודים בשכבות הצופים וסקירות על התנועה הציונית, על חיי החלוצים בארץ, על פעילות הסתדרות העובדים וכו'. נוסף על מאמרים וסקירות מופיעות בו רשימות של הגיגי נפש ופיוט, שמהן עולים כמיהה לחירות, חיפושים אחר דרך להיחלץ מגיהנום הכיבוש ואף רצון לברוח אל עולם אחר. כך, למשל, נאמר בגיליון 4: "כשאני יושבת עם חברי לקבוצה יד אל יד ושרה, איני רואה את המציאות, אלא ממריאה במחשבותי גבוה והרחק. על פי רוב מחשבותי בארץ."

מפת יישובי "הקיבוץ הארצי" בעתון המחתרת "נגד הזרם" של "השומר הצעיר"

בהאזנה לשידורי חוץ, וירדנה מגודר "תל עמל", שעסקה בעריכה. את סידור העמודים עשו במשותף. מכונת השכפול והציוד האחר הוסתרו במחבוא מיוחד במעון ברחוב גלבקי. בראשית 1942 נודדה המערכת, על כל ציודה, לכתובת חדשה, שנשמרה בסוד מוחלט.

במשך כל הזמן היו עתוני התנועה נאמנים לעמדות הרעיוניות מלפני המלחמה, שעיקרן זיקה אמיצה אל תנועת הפועלים בארץ ואל "הקיבוץ הארצי" והדגשת ההגשמה החלוצית, ובזירה הפוליטית הבין לאומית – תמיכה נלהבת בקו של ברית המועצות, תוך ביקורת על גישתה לבעיה היהודית ולציונות. ראוי להדגיש, שהנהלת התנועה בגיטו, בהיותה מנותקת מן הארץ ומראשי "הקיבוץ הארצי", לא הכירה את דעות התנועה בארץ על המאורעות, ולכן לא יכלה לדעת באיזו מידה חופפות מסקנותיה את עמדת "הקיבוץ הארצי".

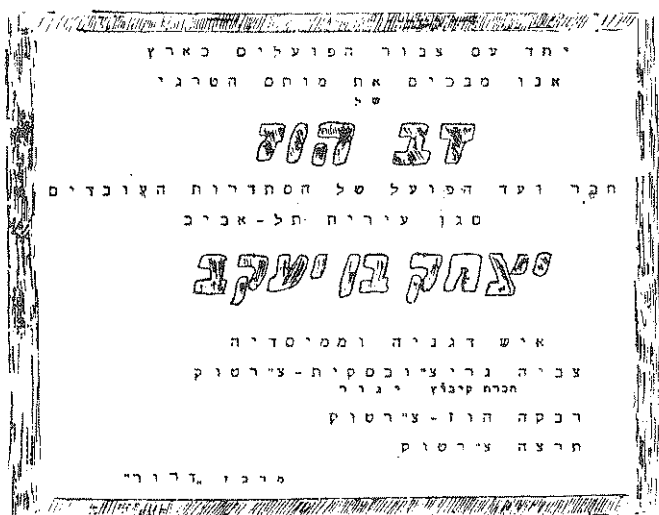
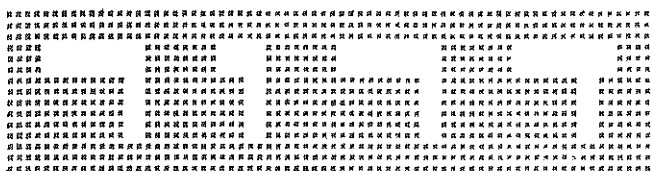
"דרור" – החלוצי". תנועת הנוער השנייה מבחינת מספר פרסומיה היתה "דרור", שהוציאה 5 כתבי עת. תנועת "דרור" היתה קשורה ל"פועלי ציון" (צ"ס) ושימשה עתודה של "הקיבוץ המאוחד" בארץ ישראל. התנועה פעלה במרבית הערים והעיירות בפולין, ובייחוד בקרב הנוער מן השכבות העממיות. בשלהי דצמבר 1939 התמזגה "דרור" עם תנועת "החלוץ", ומעתה נקראה "דרור-החלוץ". בין ראשיה היו יצחק צוקרמן, צביה לובטקין, מרדכי טננבוים-תמרוף ופרומה פלוטניצקה.

התנועה ניהלה פעולה ענפה בתחום ההוצאה של פרסומים חשאיים. כתב העת הראשון של התנועה נקרא "דרור". ביטאון זה יצא ביידיש בראשית שנת 1940. במקביל לעתון ביידיש יצא גם ביטאון בפולנית ששמו Dror Wolnosć (דרור – חירות), אך נשתמר ממנו רק גיליון 5 ממאי 1941, ובו 18 עמודים. באחד מעתוני "דרור" נמסר גם על הכנת גיליון של "דרור" בעברית.

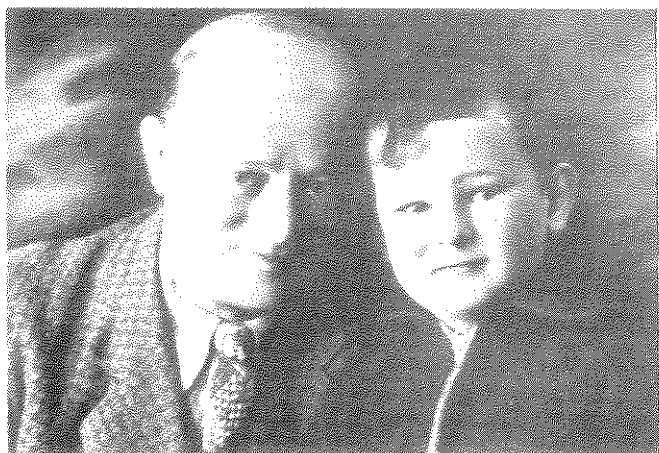
עורכי העתונים של "דרור" היו ראשי התנועה יצחק צוקרמן, מרדכי טננבוים-תמרוף, טוביה בודייקובסקי ומארק פולמן, שביטאו את זיקתה האמיצה של התנועה לתנועת הפועלים בארץ ישראל ופרסמו חומר הגותי רב. כן הביאו מידע על הישגי התנועה בארץ. ניתוח המצב המובא בעתוני "דרור" והעמדות שהובעו בהם הושפעו מדרכה של "דרור" כתנועה סוציאליסטית מגשימה, שגם לה היתה אוריינטציה פרו-סובייטית, אלא שהיתה מתונה מן "השומר הצעיר".

בביטאוני "דרור" פורסמו בעילום שם או בכינוי מחתרת יצירותיהם של המשוררים יצחק קצנלסון, יחיאל לרר והרשלה דנילביץ', של הסופר יצחק טשודני, של המבקר הספרותי יצחק ברנשטיין ושל הכלכלן-הדמוגרף מנחם לינדר.

קשרי התנועה, שחדרו בחשאי לגיטאות השונים בראגתם לקיום הקשרים בין סניפי התנועה, נשאו עמם את הפרסומים למיניהם. הבולטים שבהם היו פרומה פלוטניצקה, לונקה קוזייברודסקה וטמה שניידרמן. הביטאונים המרכזיים של התנועה – "דרור" ו"דרור וולנושץ" – שבידנו הם עד חודש יוני 1941. אחרי "ליל הדמים" של אפריל 1942 החלה התנועה בהוצאה מחודשת של עתוניה. במקום "דרור" הופיע עתה שבועון ביידיש ששמו "ידיעות". הוצאת השבועון ביטאה את רצון

מודעת אבל ב"דרור" – על מותם הטרגי של דב הוה, בני משפחתו, יצחק בן יעקב וצביה שרתוק בתאונת דרכים בארץ

המשורר יצחק קצנלסון (בחברת בנו) – ממשתתפי עתונת "דרור"

התנועה להמרות את פי הגרמנים והיהודנראט בענין הוצאת עתונים. בתגובה על המאסרים והאימים הוחלט להמשיך בהוצאת העתונים בקצב מואץ ובתפוצה מורחבת. שני העמודים הראשונים של השבועון היו המרכזיים. בעמוד הראשון

"דרור", שכן גם בעיתות שלום היה כוחה העיקרי של "גורדוניה" בלודז' ובערים השונות שברחבי פולין, ולא דווקא בווארשה. כימי המלחמה התפשטה התנועה בגליציה ובמזרח פולין. בואו של אליעזר גלר, שהשתתף במלחמת הז'וק בין פולין לגרמניה, נתן לפעולת התנועה בווארשה תנופה חדשה. הביטאון הראשי של "גורדוניה" היה Slowo Mlodych (דבר הצעירים), כשמו של אחד מפרסומי התנועה לפני המלחמה. העתון הופיע לראשונה באוקטובר-נובמבר 1940 בשפה הפולנית. אליעזר גלר, שראה בהוצאתו של ביטאון תנועת חובה ראשונית, היה גם עורך העתון והשקיע עמל רב בכתיבה ובעבודות הטכניות הכרוכות בהוצאה לאור.

מלבד "סלובו מלודיך" הוציאה "גורדוניה" כמה ביטאונים: ביידיש יצא "אוסדויער" (אורך רוח), וכן ידוע על ביטאון קן וארשה, Pochodnia (הלפיד), שלא נשתמר. מטעם ההנהגה העליונה של התנועה יצאה חוברת בפולנית ששמה Obecnej Z Problematyki Ruchu W Chwili (מבעיות התנועה בשעה זו), כנראה מיוני 1942.

"סלובו מלודיך" הכיל מידע פוליטי-צבאי שוטף ומאמרים פוליטיים. כן פרסם העתון תומר פובליציסטי עשיר, בעיקר מאמרים על בעיות העם היהודי וארץ ישראל — ששימש במידה רבה את המרצים בחוגים השונים. מדורים קבועים אחרים היו: "ממקורות תרבותנו העתיקה", שהביא פרקים מן התנ"ך בתרגום לפולנית; ו"כרוניקה של התנועה", ובה תיאור פעילותן של פלוגות "גורדוניה" וסיקור הסמינריונים של התנועה שארגנו ההנהגות הגליליות בשלזיה ובדרום בשנת 1941. תשומת לב מיוחדת ייחד "סלובו מלודיך" לחינוך הצופי ולבעיות הבוגרים בתנאי הגיטו. מרבית הכתבות, הסיפורים וקטעי המסות שפורסמו היו צילומי תופעות ותגובות על ענייני השעה. לא אחת היו אלו יצירות חד פעמיות של יוצריהן, שמצאו את מותם זמן קצר לאחר מכן. מקום נכבד תפסה ארץ ישראל, ולא הופיע אפילו גיליון אחד שלא פורסמו בו ידיעות על המתרחש בארץ, ומאמרים שהדגישו את צדקת דרכה של הציונות והזהירו מפני האשליה, שאחרי המלחמה תיעלם האנטישמיות מאירופה. ברשימות רבות תואר ההיקף המתרחב של תהליך ההשמדה. בגיליון 10-9 (23-24) של "סלובו מלודיך" מפברואר-מרס 1942 נאמר: "באופן שלא נשמע כמוהו רוצחים התליינים ההיטלריסטים מאות אלפי יהודים. וילנה, קובנה, סטניסלבוב, לבוב, חלמנו, סלונים וערים ועירות אחרות — הנה אלה הן חוליות בשלשלת המדיניות הרצחנית של השמדת היהדות."

מהמשך הכתבה עולה, כי הכותבים כבר ידעו על שיטת ההמתה בגאזים במחנות. בגיליון האחרון של "סלובו מלודיך" מיוני 1942 נשלחה קריאת אזעקה נרגשת לעולם התופשי: "יהדות אירופה העולה לגרדום שולחת בדרכים שונות אל כל העולם, אל כל עמי התרבות, אל העמים הנענים יחד אתנו, אלא שהם מעונים פחות מאתנו ועדיין יכולים לעזור לנו, ואל אחינו היהודים הפזורים על פני העולם ובארץ ישראל, את קריאת האזעקה המיואשת האחרונה! I.S.O.S! S.O.S! S.O.S!"

לשונה של עתונות "גורדוניה" היתה ברורה ואמיצה. כך, למשל, מופיע בגיליון 10-9 (23-24) של "סלובו מלודיך" מפברואר-מרס 1942 ציור שכותרתו "היום ומחר". את "היום" מסמל ראש של איש אס-אס,

התפרסם המאמר הראשי, ואילו בעמוד השני הובאו ציוני תאריכים ומאורעות היסטוריים תחת הכותרת "דפים מן הלוח". את מרבית המאמרים הראשיים כתב מרדכי טננבוים-תמרון, שלדברי צוקרמן בהקדמתו ל"דפים מן הדליקה" כתב "בקלות, כמעט בלי מאמץ... נעימת מאמריו היתה פתטית — בבואה הנאמנה לרוחו הלוהט."

העבודה הטכנית של הוצאת העתון נעשתה בבית אמו של מרדכי ברחוב לשנו. טננבוים השקיע מאמץ רב בהכנת העתון ונהג להיפגש עם קשרי התנועה שחזרו מפינות נידחות כגנראל גוברנמאן כדי לרשום מפיחים ידיעות על חיי היהודים ולפרסמן ב"ידיעות". לתור המערכת של העתון הגיע לעתים אליהו גוטקובסקי, עורך העלון השבועון של "עונג שבת", להתלפת מידע. מקום רב ייחד לתיאור שיטות הפעולה של מכונת הרצח הגרמנית וההיקף ההולך ומתרחב של תהליך ההשמדה, ל"אקציות" ביישובי היהודים בפולין, ולאחר מכן לפעולות הרצח הראשונות בגיטו וארשה. העתון הזהיר, שכל הפעולות האלו אינן אלא ראשיתה של תכנית השמדה מעובדת לכל פרטיה והביא ידיעות ראשונות על מחנות ההשמדה. כבר ב-9 ביוני 1942 ריוח על סיום בנייתו של מחנה ההשמדה בלז'ץ ועל המתרחש במחנה טרבלינקה.

העתון הופץ בקרב קהל נרחב למדי. מרדכי הקשיב בתשומת לב רבה להדים שעורר העתון ברחוב. וכך כתב יצחק צוקרמן בהקדמה ל"דפים מן הדליקה": "ואם יש אשר נודמן עם איזה יהודי באקראי, והלה היה לוחש באוזנו את הידיעות הסודיות מעצירות ישראל, היו פני מרדכי אורים: מתחילים להאמין לנו. הנה נישאים דבריו כרעל ומכלים את האמונה שבקלות הדעת."

ב-26 ביוני 1942 שידר רדיו לונדון דין וחשבון שפרסמה המועצה הלאומית הפולנית על פשעי הנאצים ועל גורלם של יהודי פולין, וכבר למחרת היום פורסמה בגיליון 9 של "ידיעות" הרשימה "העולם כבר יודע". באותו גיליון הובאה כלשונה פנייתה של ממשלת פולין אל ממשלת בריטניה ואל ממשלות בעלות הברית האחרות בעניין השמדת יהודי פולין, בצירוף הערה זו: "פנייה זו של ממשלת פולין עשתה רושם עצום בעולם כולו, ויעידו על כך אלפי המברקים שקיבלה, ובהם הבעות השתתפות בצער והבטחות לעזרה ולמבצע שילם."

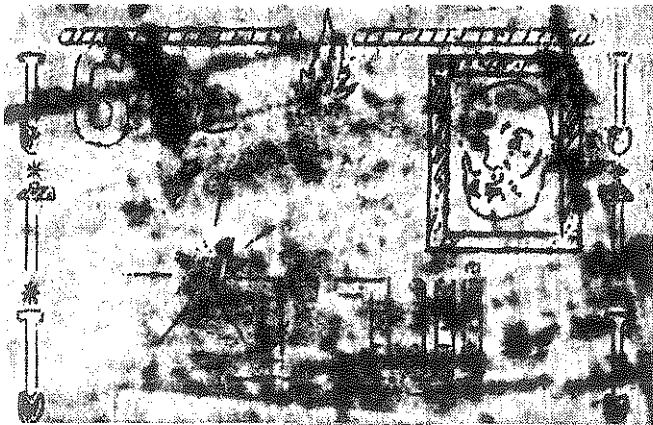
"גורדוניה". תנועת הנוער השלישית מבחינת מספר פרסומיה היתה "גורדוניה", שהוציאה 3 כתבי עת.

"גורדוניה" היתה תנועה חינוכית חלוצית, שנשאה את עיניה לקבוצה בארץ ישראל, ובעתוניה אכן בא לידי ביטוי הקשר העז של התנועה לארץ ישראל ולקבוצה. מבחינה רעיונית היתה "גורדוניה" קרובה ל"הת-אחדות", ולהשקפותיה הסוציאלי-דמוקרטיות היה גוון מתון. רבים מן המאמרים הפרוגרמטיים שהופיעו בעתוני "גורדוניה" הופנו נגד הקיצוניות השמאלית של תנועות הנוער החלוציות האחרות בגיטו, שנתפסו אליה גם רבים אחרים.

בחודשים הראשונים לכיבוש היתה פעולת "גורדוניה" מצומצמת למדי בשל התוזה ובוזה בעיר, ורק כאביב 1940 התחדשה עבודת התנועה. אחד מראשיה בימים ההם היה ישראל זלצר, שחזר לווארשה מן המזרח. ואולם, היקף התנועה היה קטן מזה של "השומר הצעיר" ושל

ב. לייחד את ההמונים הנשארים על ידי הכנסת תוכן לאומי לחיי היום יום שלהם;
ג. שינוי במבנה הכלכלה של העם על ידי פרודוקטיביזציה והשוואת רמת החיים ליכולת הכללית של ההמונים;
ד. יצירת יחסי גומלין קבועים בין הארץ והגולה בשדה התרבות והכלכלה;

העתון מסיים רשימה זו במלים אלו: "בראש הפעולה צריך לעמוד הנוער הציוני, שרוחו אתו אף בשעת מבוכה זו. אנחנו, שנטלנו על שכמנו את הדאגה לגורל העם ולעתידו, חייבים לעורר הבנה וערות בכל חוגי הציבור לבעיות הנ"ל ולדאוג, שהתקופה החדשה, שלקראתה אנחנו צועדים, תשמש לעמנו תקופת תחייה ככל שטחי חייו בתפוצות ולתקופת הגשמת תקוותו בת האלפיים — מדינת יהודים בארץ האבות !!!"

גליון "שביב" בגיטו שהוקדש לפטירת מנחם אוסישקין בארץ ישראל

בית"ר. נציבות התנועה הרוויזיוניסטית ובית"ר עזבה את וארשה בתחילת המלחמה, יחד עם שאר הירצאים, אך כעבור זמן מה חזרו אחדים מאנשי הפיקוד ונרתמו לעבודת התנועה במאמץ להחזיר את המסגרות החינוכיות לקדמותן. תחילת הוקם מועדון, ששימש נקודת מפגש לאספות, להרצאות ולסמינריונים עיוניים. התנועה פתחה מפעל הכשרה משלה, ובקיץ 1941 יצאו בית"רים רבים לחווה בהרובישוב ולקיבוץ של בית"ר, שהוקם בכפר יורקי שבמחוז וארשה.

רק שניים מפרסומי התנועה הגיעו לידניו: "המדינה" ו"מגן דוד". מהדורה של 500 עותקים של חוברת "המדינה" הופיעה באוגוסט 1941 לקראת יום השנה הראשון לפטירתו של זאב ז'בוטינסקי. ראוי לציין, כי מאז הקמת התנועה יצא באופן קבוע דר־שבועון ששמו "המדינה". עורך "המדינה" בגיטו היה העתונאי לייב רודל, שגם לפני המלחמה עסק בהוצאה לאור של פרסומי התנועה. הקובץ, שהופיע בצורה נאה ביותר, היה הביטאון היחיד בגיטו שיצא בדפוס ממש, ולא בשכפול. המאמרים והרשימות שכתבו בו עוסקים באישיותו הרבגונית של ראש בית"ר ומשקפים את תחושת הכאב הגדול על מותו. יחד עם זאת מצהירים חסידי: "הוא, ראש בית"ר, חינוך אותנו להיות חזקים ככרזל וקשים

ולידו מגלב, רובה ושרשראות, ואילו הסמל של "מחר" הוא צעיר העוסק בחריש.

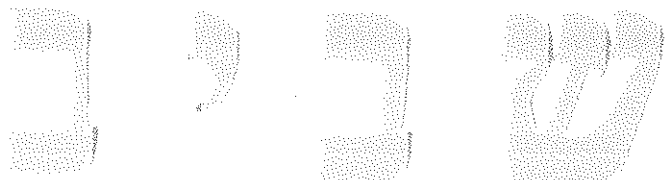
גם "גורדוניה" הפיצה את עתוניה ביישובי היהודים בפולין באמצעות קשרי התנועה.

"הנוער הציוני". תנועה חלוצית זו היתה קשורה אל "העובד הציוני" בארץ, שאת מגמתה הפוליטית אפיין האגף הרדיקלי של "הציונים הכלליים".

עם הכיבוש הגרמני הושבתה פעולת "הנוער הציוני" כליל, ורק אחרי חודשים מספר חלה התאוששות, ונוסד הקיבוץ הראשון של פליטי "הנוער הציוני", שהגיעו לווארשה מכל קצווי פולין הכבושה.

את ההנהגה הראשית של "הנוער הציוני" ריכז שמואל קפלן (סמק), אחד מוותיקי התנועה, שזמן מה היה גם חבר "הקורדינציה החלוצית". סגנו היה מדרכי אורבך. עם פעילי התנועה נמנו גם אביגדור כ"ץ מתנועת "עקיבא", יצחק גולדשטיין, יחזקאל דוברושקלנשקה ויוסף שפטל. במועצה העליונה של התנועה השתתפו ראשי "הציונים הכלליים" ד"ר יצחק שיפר, אליעזר ליפא בלום, מנחם קירשנבוים וד"ר מורגנשטרן. בשנת 1940 הוציאה תנועת "הנוער הציוני" 2 גיליונות של עלון ששמו "ידיעותינו", שנמסר בו מידע על המתרחש בארץ ובתנועה בגולה. עותקים רבים מגיליונות אלה הועברו לערי השדה.

מפרסומי "הנוער הציוני" בגיטו נשתמרו רק 3 גיליונות של הביטאון "שביב" — כלי מבטא לנוער הכלל ציוני, שהופיע בעברית והצטיין ברמתו הגבוהה. עורך "שביב" היה יחזקאל דוברושקלנקה, אדם פעיל בחיי התרבות בגיטו.

הגיליון הראשון של "שביב" שנשתמר יצא בלי ציון תאריך ובלי מספר סידורי, ובו 33 עמודים. מן הכתבות הסוקרות את עבודת התנועה עולה, שהופיע בדצמבר 1940. העתון הצטיין בלשונו העברית החיה והעשירה וברמת הדיון של מאמריו, העוסקים במידה רבה בעניינים של תרבות עברית, בציון ימי זיכרון לאומיים ובתיאור חייהם של אישים. אין ספק, כי לעתון זה היה צביון מיוחד, שהבדיל אותו משאר עתוני המחותרת. כן נדונו ב"שביב" בעיות הציונות וארץ ישראל במציאות החדשה, במגמה לטפח את הזיקה לארץ ישראל ולציונות ולזרוע מעט אור על חיי הגיטו הקודרים. תשומת לב רבה ניתנה גם לבעיות החינוך של הנוער.

בגיליון 1 של העתון נמנים התפקידים העיקריים שלפני התנועה:

א. הגשמה עצמית של הציונות על ידי עליית המוני העם, ובייחוד הנוער, ארצה ישראל;

רוב העתונים, כי לשאלות רעיוניות כלליות — כגון הזיקה לארץ ישראל, דרכה של הצינונות ומהות הסוציאליזם — ולסקירות על המצב המדיני ועל המתרחש בחזיתות, יחד מקום נרחב יותר יחסית מאשר לעניינים הפנימיים של הגיטו. מותר להניח, שהיו לכך שתי סיבות: א. הרצון לשמור על ערנות אידיאולוגית ופוליטית ולספק לקורא חומר העשוי להשכיח מעט את המועקה של חיי היומיום ולהעבירו לספירות אחרות. אין גם להתעלם מן העובדה, שהקהל היה צמא לחדשות צבאיות ופוליטיות, ועתונות המתחרת היתה מקור המידע המהימן היחיד. ב. אל הידיעות על המצב בגיטו נחלוו תמיד ביקורת חריפה והסתייגות חר משמעות מן הדרך שהתנהלו בה הדברים. לכותבים היה ברור, שאין בידם לחולל שינוי במוסדות הגיטו.

בשלהים המאוחרים יותר של חיי הגיטו, מאמצע 1941 ואילך, הלך והתרחב המקום שהוקצה לידיעות על גורל היישובים היהודיים במזרח ועל מוקדי הרצח. בעת ובעונה אחת הלך והתגבש רעיון ההתנגדות המזוינת, דבר שהשתקף בכירור בעתונות המתחרת.

1. תיאור החיים הפנימיים בגיטו

כתארה את התנאים שנקלעו אליהם היהודים עם הכיבוש, וביתר שאת לאחר כליאתם בגיטו, יצאה העתונות בעיקר נגד הניגודים הסוציאליים החריפים שנוצרו בין קבוצה קטנה מאוד, שחיה חיי מותרות, ובין המוני היהודים, שחיו חיי רעב ומצוקה. המלחמה אמנם הביאה למידה מרובה יותר של שוויון, שכן החורבן וההרס פקדו גם את המעמדות האמידים, אך עם זאת עלה בידי קבוצה קטנה להציל חלק מרכושה, ובגיטו צמח רובד של ספרים, מלשינים ומבריחים. כל אלה צברו רכוש מעסקות בלתי חוקיות עם גרמנים ופולנים, שקנו נכסים שהיו — כפי שנאמר בגיליון 3 של "צייט פראגן" מדצמבר 1941 — "מדמעותיו ומדמו של הזולת". בגיליון 1 של "די ינגע גווארדיע" מיולי 1941 נאמר בעניין זה: "בכלא ההיטלריסטי המחריד הזה אין שוויון בין קרבנותיה של תורת הגזע. לבוגרות היהודית אין אמנם אפשרויות חופשיות של פעילות כלכלית, אולם במסגרת המעוותת שהציב לה הכובש היא נוקטת קו מעמדי אנוכי וגס. בדרכים נסתרות של מסחר וקומבינציות בלתי חוקיות, כשהיא משתמשת במיני פרוטקציה וקשרים ובברכת הכובש, משתלטת הבורגנות היהודית על מוסדות, ומגינה על האינטרסים שלה, על חשבון בריאותם וחיייהם של המוני העם."

ואולם, לשוא קראה העתונות להפקיע את כל האולמות, בתי הקפה ומועדוני הלילה למיניהם — שמספרם הלך ורב — במגמה להקל במקצת את הצפיפות האיומה בגיטו.

ברשימות רבות מתואר הרעב הנורא שהשתרר בגיטו, שהביא להרס גופני ולמצוקה נפשית קשה. רבים פשוו יד ואכלו דברי פיגול, ולפי הנאמר בגיליון 5 של "יונגט רוף" ממרס 1942 אף היו מקרים נדירים של קניבליזם. בעתונות הובאו גם נתונים על התפשטות המגיפות ועל עליית התמותה. בגיליון 1 (25) של "דער וועקער" מינואר 1942, מובאים נתונים אלה: בשנת 1941 מתו בגיטו וארשה 43,239 יהודים, כלומר, כ-10% מאוכלוסיית הגיטו, לעומת תמותה של 1.2% בעיר בשנים 1931/35. ברבע האחרון של 1941 נרשמו 13,381 מקרי-מוות!

כפלדה; חזקים מכרזל וקשים מפלדה עלינו להיות עכשיו".
במאמרים האידיאולוגיים מתפלמסים הכותבים עם זרמים אחרים בתנועה הצינונית, שדחו את הרעיון בדבר "יצאת פולין" מתוך קוצר ראייה וחוסר תבונה מבחינה פוליטית ולאומית כאחת. לדעת אנשי בית"ר היה במצב שנוצר משום אישור להנחותיו של ז'בוטינסקי.
עותקים מספר של הקובץ הועברו לפלוגת בית"ר בהרוביבשוב והגיעו גם ללובלין.

הפרסום השני של בית"ר, "מגן דוד", יצא אף הוא בידידי. אברהם ברמן כותב בספרו "במקום אשר יעד לי הגורל", שכתב עת זה הופיע מפקידה לפקידה. במאמר המערכת מגיליון ללא תאריך וללא מספר סידורי, כנראה מפברואר-מרס 1942 מובא ה"אני מאמין" של העתון, המנסה לעודד את רוח הקוראים בכותבו: "מגן דוד" מלווה אותנו היום, בימי החרדות הנוראים ביותר, והוא מחולל ומושפל... אויב דמים קם עלינו לכלותנו... וגם הסמל היהודי העתיק היה לכלי בידו לשים אותנו לשנייה ולשמצה... היום מגן דוד הוא סרט קלון — ואולם קרב יום וישוב ליעודו להיות את וסמל לאיחוד שבטי ישראל בברית לוחמים להגנת הקודשים המשותפים. אז יאיר על ראשו והוא נוהר וזוהר שבעתים במדינה יהודית משוחררת."

גם בכתב עת זה טוענים הכותבים, כי באורח טרגי התאמתו חששות התנועה לגבי עתיד היהודים באירופה, והם וחוזרים ומדגישים, כי הפתרון היחיד לבעיית היהודים הוא הקמתה של מדינה יהודית. העתון מביא כתבה על הרצח ההמוני של יהודי וילנה, ובמדור "רשימות מן הגיטו" מופיעה כתבה המוקיעה את היורנראט ואת מדיניותו. במדור "בעולם היהודי" מובאות ידיעות על גורל היהודים במערכה של פולין.

לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית המועצות הוציאה התנועה עלון ידיעות שבועי, ובו בעיקר ידיעות מרדיו מוסקווא. עד ה"אקציה" הגדולה הופיעו 7-8 כולטינים. בספרו "טאג-בוק פון ווארשעווער געטא" (יומן מגיטו וארשה), עמ' 206, מזכיר הלל זיידמן גם פרסום נוסף של בית"ר: "Morituri te salutant Judeo!" (ההולכים למות מברכים אותך, היהודי!). שכונסו בו חיבורים ורשימות משל אורי צבי גרינברג, אבא אחימאיר, ו"מ ניימן, יצחק למדן ואחרים.

הנושאים העיקריים הנדונים בעתונות המתחרת

כמה נושאים מרכזיים בעלי משמעות ציבורית ורעיונות העסיקו את עתונות המתחרת על כל גווניה. בבעיות המעשיות של חיי הגיטו — כגון היורנראט ומוסדותיו וענייני סעד ועזרה הדדית — בולטת האחדות בעמדות כל הזרמים בגיטו. השוני בתפיסות בא לידי ביטוי בהשקפות הפוליטיות ובעמדות רעיוניות עקרוניות, שהיו ביסודו של דבר המשך הדרך הפוליטית של כל זרם לפני המלחמה, ועתה יושמו לתנאים החדשים. ראוי להדגיש, שהקצנה יחסית שמאלה הסתמנה, למעשה, ברוב התנועות, אל נכון כתוצאה מן התפקיד שמילאה ברית המועצות לאחר שהחלה המערכה בין גרמניה לרוסיה.

באשר לתכנים העיקריים, בולטת התופעה המעניינת, שהיתה נחלת

לאמצעי הסחיטה השפלים ביותר. ואכן, האיבה בין אוכלוסיית הגיטו ובין המשטרה היהודית פרצה בעיקר בענייני הגיוס לעבודת כפייה שאליהן נלקחו כאמור, בעיקר יהודים חסרי אמצעים.

3. ניתוח אופייני של המלחמה

בנושא זה היו חילוקי דעות ניכרים בין הזרמים הפוליטיים השונים, שהיו, כאמור, פרי תפיסותיהם האידיאולוגיות מלפני המלחמה ושל אופיו הגזעני של הנאציזם. כך, למשל, סירבו "פועלי ציון" (שמאל) ותנועות הנוער הרדיקליות — כגון "השומר הצעיר", ובמידה פחותה גם "דרור" — לראות בפשיזם ובנציונל-סוציאליזם תופעה שחרגה ממסגרת המשטרים הקפיטליסטיים הקיימים, ובהתאם לגישת הקומוניזם הדוגמטי הגדירו את הפשיזם ואת הנציונל-סוציאליזם כשלב המנוון והברוטלי ביותר "בעידן שקיעת הקפיטליזם". לדידם לא היתה המלחמה אלא "מלחמה אימפריאליסטית מובהקת", שבה התנגשו שני אימפריאליזמים: האימפריאליזם ה"שבע", מזה, והאימפריאליזם ה"רעב", מזה. וכך נאמר ב"פלומינייה" מספטמבר 1940: "כלום באמת נטושה מלחמה זו למען חירות העמים והדמוקרטיה? מאימתי נהפכה אנגליה, הצבועה, ההפכפכה, מעוזו של הסדר הישן, למגן חירותם של העמים? האם יביא נצחונה את החירות גם למיליוני העבדים הקולוניאליים הנרכאים? ועל איזה "סדר חדש" נלחם היטלר? כלום ישנתה במשהו המצב בעולם על ידי העובדה, שהזהב יזרום עתה לכיסי הבנקאים שבלונדון, ולא לאלה שבברלין? מלחמה זו אינה שונה במאומה מן הטבח הגדול הקודם של שנות 1914-1918, הרי זו מלחמה אימפריאליסטית, מאבק על חלוקה חדשה של העולם, על נפט, ברזל, פחם, כותנה, גומי וחומרי גלם אחרים."

ב"יוגנט רוף" מינואר 1941 ניסחה "פועלי ציון" (שמאל) את עמדתה במלים נוקבות אלו: "מה הם אפוא סיכוייו של מעמד הפועלים הבין לאומי, על מה מבוססות תקוותיו? אך ורק על כך ששני הגושים הקפיטליזמיים האדירים יתישו זה את זה אהדדי, יקיוו דם ויגיעו לכלל אנדרלמוסיה..."

על פי תפיסה זו, המשך המשטר הקפיטליסטי פירושו משברים כלכליים בלתי פוסקים ומלחמות חוזרות ונשנות, ולכן על תנועת הפועלים לנצל את החולשה שבה שרויים האימפריאליזמים המתמודדים ביניהם וליצור סיטואציה מהפכנית שתאפשר השגת שלטון הפועלים. כל עוד לא נוצרו נסיבות מעין אלו — כלומר, עד שפרצה המלחמה בין גרמניה לבין ברית המועצות — היטפו חוגי השמאל בגיטו לנייטרליות מוחלטת, כי הפרולטריון לא היה צד במאבק. מתוך ראייה זו יצאה תנועת "השומר הצעיר" בחריפות נגד התנכרות היישוב היהודי בארץ לצבא הבריטי.

עם מתקפת הגרמנים על ברית המועצות תמה תקופת הנייטרליות של תנועות השמאל, שיצאו עתה בקריאה נרגשת להתייצב לימין הצבא האדום. כך, למשל, נכתב בגיליון 7-8 (18-19) מספטמבר-אוקטובר 1941 של "נגד הזרם": "לכן אין עתה מקום לנייטרליות. במלחמה בין הפשיזם העולמי ובין מעוז הסוציאליזם הבין לאומי לא יוכל אדם שקשר את עתידו עם הקדימה לעמוד ולהסתכל כצופה נייטרלי... על הדמוקרטיה

נושא אחר שעליו הגיבה העתונות בחריפות היה השילוח הסלקטיבי למחנות העבודה, שבהם עונו רבים עד מוות, ואלפים נהפכו לבעלי-מום. בגיליון 3 של "צייט פראגנען" מדצמבר 1941 נאמר, שעל פי רוב מצליחה הבורגנות היהודית להתחמק מגזירות וגירושים, ואילו "ההמונים שותים את קובעת התרעלה עד תומה. אכן, כמה נלעגים וטרגיים הדיבורים על אחדות יהודית. את מחזיר הסבל, הרעב והמוות משלמים בראש וראשונה ההמונים היהודיים. הבורגנות היהודית יודעת אפילו כיצד לפדות את עצמה מגזירות, ממחנות ומגירושים."

2. היחס ליודנראט ולמוסדותיו

עתוני המחתרת, ללא יוצא מן הכלל, הטילו דופי ביודנראט ומוסדותיו וטענו, שהם אחראים במידה רבה למצב העגום בגיטו. מדיניותו הנלווה של היודנראט באה לידי ביטוי בעניינים שונים. חמורות במיוחד היו השיטות שנקט בגיוס אנשים לעבודת כפייה יומית ולמחנות עבודה ובדרך גבייתם של המסים מאוכלוסיית הגיטו. בגיליון 4 של "צרבוני שטאנדר" הטרוצקיסטי ממרס 1941 נכתב על כך כדלקמן: "העסק המנוהל במירב החוצפה, הציניות והמצח הנחושה הוא המסחר בחיי אדם, שמפעילה אותו המחלקה לעבודות כפייה ולמחנות. העדר כופר מספיק הוא גור דין למאסר עונשין במחנות, על כל התוצאות הטרגיות הכרוכות בכך... בגיטו המובטל והרעב הצליחה הקהילה להפעיל מערכת טוטלית של תשלומים, אגרות, היטלים ותרומות. הרשת כה צפופה, עד שאין דבר עשוי להסתגן דרכה. אין שום תחום חיים שבו לא תבוא לידי ביטוי היזמה הפיסקלית המטורפת, הבלתי רגילה של הקהילה."

גיליון 8 (32) של "דער וועקער" ממרס 1942 מסתמך על פרסום סטטיסטי רשמי שלו, כדי לעמוד על מדיניות המיסוי הפסולה של היודנראט. למעוטי היכולת נגרם עוול גם בקיצוב מיצרכי המזון. וכך נאמר בגיליון 2 (12) של "ביולעטיין" מינואר 1941: "האספקה לגיטו היא עוול משווע. לחם (חצי הכמות מזו של הנוצרים) וסבון מקבלים היהודים לפי תלושים. אבל חולפים שבועות ואף אין מקבלים את מנת הלחם (שהוקצבה) משום שפקיד גרמני אינו רוצה להוציא את רשיון המעבר או משום שהתנים הפולגים או המתרפסים היהודים עושים עסקות אפלות חוץ הרעבת המוני העם."

לא אחת הזהירה העתונות את חברי היודנראט מפני יום הנקם העתיד לבוא. בגיליון 3 (13) של "ביולעטיין" מפברואר 1941 נאמרים דברים כדורבנות: "העובדות היבשות שהבאנו כאן מראות לאלו זוועות, חורבן והרס מביאה הלאומנות ההיטלריסטית העקיבה... אך את החשבון הסופי יגישו ההמונים לא רק לבריונים ההיטלריסטים ולעושי דברם. חשבון ארוך נגיש לעסקני הציבור היהודים, ובמיוחד לאנשי הקהילה בווארשה, על ההזנחה בהגשת עזרה, על הפקרת המוני היהודים בידי כל מיני רמאים ונוכלים ועל עזרה עלובה ואפסית כאשר כבר הוגשה."

מקום מיוחד הקצתה העתונות לתפקיד שמילאה המשטרה היהודית. כל העתוננים ראו במוסד זה יסוד מושחת, שהיה כלי שרת בידי הגרמנים ונהג בשירות לב ובאכזריות. העתוננים מציינים, שכל גזירה חדשה מטעם היודנראט היתה בשביל המשטרה היהודית מקור של הכנסות, ובמיוחד כאשר הכינה את רשימות המגויסים למחנות העבודה ואגב כך נוקקה

עקרוני בין מצב היהודים ובין המצב של שאר האומות המשועבדות, ולכן העדיף את הברית בין הפועלים היהודים לעמלים הפולנים על פני הסולידריות היהודית הכללית. זמן רב טענו אנשי ה"בונד", כי רדיפות היהודים על ידי השלטון הנאצי אינן אלא חלק ממדיניות הדיכוי נגד אוכלוסיית פולין כולה. ה"בונד" הציג את האנטישמיות כתופעה מעמדית. וכך נאמר בגיליון 2 של "צייט פראגן" מנובמבר 1941: "רדיפות היהודים והאנטישמיות לא באו אלא כפועל יוצא מן הזרם הריאקציוני הכללי, שפגע בצורה קשה לא רק ביהודים, אלא גם רמס ברגל גאה את ענייניהם של המוני העם הפולניים ואת זכויותיהם."

חברי "השומר הצעיר" תקפו את גישתם של אנשי ה"בונד" והאשימו אותם, שהתעלמו מן הבעיות הקשות של המוני הנוער היהודי בימי הכיבוש, על אף נגיעתן בעצם קיומו של העם היהודי, ולא עשו כל ניסיון לנתח את המצוקה היהודית. בגיליון 2 (13) של "נגד הזרם" מפברואר-מרס 1941 הם כותבים: "ב"קוראנו את כתב העת הקטן של ה'בונד' מתמלא לבנו רחמים להמוני הנוער היהודי [של ה'בונד'] שבעיניו הפיזור היהודי הנצחי הוא אידיאל... המפלגה האדירה והמנצחת [ה'בונד'] לא נתנה — גם אין בכוחה לתת — כל משענת רוחנית בימים נוראים אלה."

עם זאת מן הראוי לציין, כי במרוצת המלחמה חל שינוי בראייתם של אנשי ה"בונד", ובמאמר לכבוד אחד במאי 1942, שפורסם בגיליון 3 (12) של "זה נאשון אי ואשון וולנושן" נאלצו להודו כי "... את קרבן הדמים האיום ביותר מקריבים המוני היהודים באירופה. הרוצחים והפושעים הפשיסטיים חרתו על דגליהם המגואלים בדם את הסיסמה של השמדת היהודים. מאות אלפי יהודים, גברים, נשים, ישישים וטף הושמדו, נורו בהוצאות להורג המוניות ועונו עד מוות. מאות יישובים יהודיים נמחו מעל פני האדמה בליטא, ביילורוסיה, בגליציה המזרחית, בוהלין, בפולין הקונגרסאית ובאזורים המערביים של פולין."

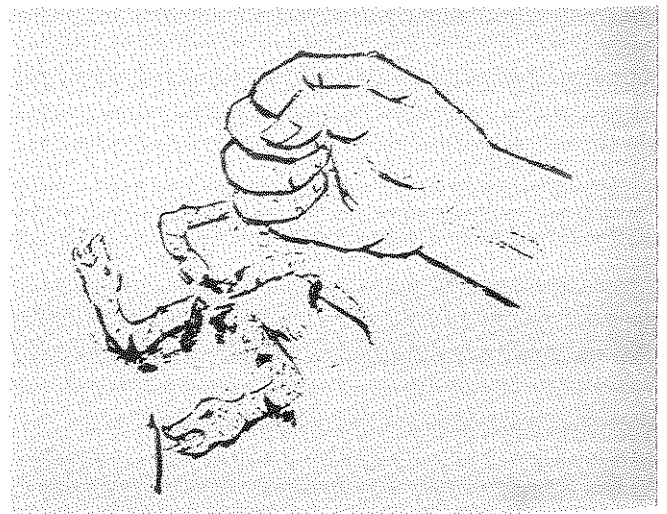
אנשי "פועלי ציון" (צ"ס), לעומת זה, ניסו בשלב מוקדם למדי להתמודד עם מצבם המיוחד של היהודים בעת המלחמה. ב"באפריאונג" מדצמבר 1940 הם שואלים: "כאשר מתבוננים במנגנון האדיר שהקימה נגדנו גרמניה הנאצית; כאשר רואים כמה מחשבה, זמן ומרץ מושקעים כדי להמציא מדי פעם עינויים חדשים נגדנו... אפשר היה לחשוב, כי אנו הצד החשוב ביותר במלחמה הזאת, כי מן הסתם חדרנו עמוק לעצמות האויב. שאם לא כן כיצד להסביר את קנאותו, את שנאתו המפעפת כלפינו תדיר?... בסופו של דבר, מלבד היהודים יש לגרמנים עוד שורה של עמים שהם שונאיהם בנפש... ומדוע אפוא נישאים אנו היהודים יותר מכל האחרים על שפתותיהם הרגוזות, המקציפות משנאה?... ברור וגלוי לעיני העולם כולו, כי לגבי היהודים קנה המידה שונה לחלוטין מאשר לגבי אחרים."

4. ארץ-ישראל ועתיד העם היהודי לאחר המלחמה

נושא זה תפס מקום נכבד בעתונות הציונית בשתי רמות התייחסות: ניתוח אידיאולוגי שבא להצדיק את דרכה של הציונות, מזה, ופרסום ידיעות על הנעשה בארץ ישראל, מזה. ידיעות אלו, שהגיעו בדרכי עקיפין מן הארץ אף בשלבים הראשונים של המלחמה, חיממו את לב היהודים והפחיתו

העולמית, ובראש וראשונה תנועת הפועלים הבין לאומית, לגייס את כל הכוח והאמצעים לעזרה יעילה יותר, מתוך נכונות לכל קרבן לברית המועצות."

אך היו בגיטו גם מפלגות ותנועות שראו את אופי המלחמה בצורה מפוכחת יותר והצביעו על ההבדל התהומי שבין גרמניה הנאצית ומטרותיה במלחמה ובין שאר ארצות המערב. כזאת, למשל, היתה עמדת ה"בונד". על דברי "פועלי ציון" (שמאל) שהובאו לעיל נאמר בגיליון 2-1 (4-5) של "יוגנטשטימע" מינואר-פברואר 1941: "הבה נתאר לעצמנו מצב שבו מעמד הפועלים אומר לעצמו כך: מאחר שהאימפריה-אליזמים מכים זה את זה, ואף לא אחד מהם מתכוון להגן על האינטרסים של מעמד הפועלים — מצידנו הטיחו את ראשכם בכותל, בנו, בפועלים, נוגע העניין כשלבג דאשקוד. מה היה יוצא מעמדה כזאת? גרמניה, החמושה מכף רגל ועד ראש, היתה פותחת במתקפה על אנגליה. מעמד הפועלים האנגלי, מתוך סברה שאין לו על מה להילחם, היה בא עם גישה זו אל הצבא (שהרי רוב אנשי הצבא פועלים), והתוצאה היתה, שהעם היה מתפרק מנשקו מבחינה מוסרית, וממילא היה מאפשר לגרמניה נצחון מהיר על אנגליה. (מפלתה של צרפת היא עדות חיה לכך. תפקידם העגום של הקומוניסטים ועמדתם הפציפיסטית של קצת סוציאליסטים סייעו כלי ספק לנצחוננו המהיר של היטלר). אמת, בכך היה האימפריאליזם האנגלי מתחסל, אלא שהיה יורש אותו אימפריאליזם אחר, היטלריסטי, אכזרי ושתלטני בהרבה מן האימפריאליזם האנגלי. בכך היו מתחטלת חירותו של העם העובד באירופה וזכויותיו."

איור ב"יוגנטשטימע" שנשא את הכותרת: יומגור הפשיזם!

בריונים על המלחמה שבה ועלתה שאלת מצבו של העם היהודי בימי המלחמה, ובעניין זה בולטים ביותר שאת חילוקי הדעות בין הזרמים השונים. כך, למשל, התעלם ה"בונד" במשך זמן רב למדי מן הגורל המיוחד שנשקף ליהודים תחת המשטר הנאצי. לדידו לא היה הבדל

ביטוי חד משמעי בדברים שכתב מרדכי אנילביץ' בגיליון 3 (14) ממרס-אפריל 1941 של "נגד הזרם": "הניסיונות לפתרון מלא של בעיית היהודים על-ידי ממשלת ברית המועצות, מקץ שנים רבות של תמורות אידיאולוגיות, עלו עד כה בתוהו, מפני שהמוני היהודים לא הפכו לנושאי שתרורם... רק רעיון גדול של תחייה לאומית מלאה, רק רעיון הריכוז של המוני היהודים בארץ ישראל מסוגל להניע ולנער את ההמונים האלה, לעורר בהם את השאיפה לכבוש לעצמם מעמד ראוי של עם המשתתף, יחד עם העמים האחרים, ביצירת המפעל הגדול של הסוציאליזם העולמי. אך ורק ארץ ישראל עשויה לשמש בסיס לתחייה לאומית וחברתית של היהודים..."

גם בעתונות של "גורדוניה" יוחד מקום רב לידיעות על הנעשה בארץ ולמאמרים עיוניים. בחוברת Z Problematyki ruchn w chwili obecnej (מבעיות תנועתנו בשעה זו), שיצאה, כנראה, ביוני 1942, אנו קוראים, בין היתר: "אנחנו טועמים עתה את טעם הגלות בצורה המרוכזת ביותר. עשרה עמים אירופיים או יותר נאנקים בזמן הזה תחת המגף ההיטלריסטי, אולם הגיטו, הטלאי הצהוב וכל השיטה הזאת של התעללות — כל אלה מיועדים רק לעם אחד ויחיד, שכן רק העם הזה חי בגלות... הנה, זוהי סיבת הרע, ואותה אנו מוכרחים לסלק... קץ הקיום הגלותי יכול לבוא רק על ידי השגת טריטוריה משלנו או על ידי התבוללות גמורה ושלמה."

מחבר המאמר מעלה על נס את הישגי היישוב היהודי בארץ ישראל, שהצליח להתבצר מבחינה כלכלית וליצור "עמדות מדיניות ומשקיות מסוימות". אין התנועה מדגישה את ההיבטים הסוציאליסטיים-המרקסיסטיים שבבניין הארץ, אלא טוענת, שאפשר היה להשיג הרבה יותר אילו הבורגנות היהודית הגדולה היתה מגייסת את רכושיה בשביל ארץ ישראל, ואלמלא היו בציבור היהודי שני מחנות חזקים ומאורגנים, ה"כונד" ואגודת ישראל, שהניחו מכשולים בדרך.

גם "פועלי ציון" (שמאל) דגלה בתפיסה שגורסה, כי המדובר בשני אימפריאליזמים שוקעים הנלחמים זה בזה. לדבר יש השלכות ברורות על השאלה הארץ ישראלית — "הפלשתניזם הפרולטרני" בלשונה של "פועלי ציון" (שמאל) — שאת פתרונה אין לקשור עם נצחון האימפריאליזם האנגלי, כי אם רק עם עלייה פרולטרית, שתהיה מכוונת גם נגד הפשיזם וגם נגד האימפריאליזם האנגלי. המפלגה סמכה על הריאליזם הפוליטי של מנהיגי ברית המועצות ושל תנועת הפועלים הבין לאומית המהפכנית, וב"פראלעטארישער געדאנק" ממרס-אפריל 1941 הביעה את ביטחונה, כי "ברגע שתתאפשר הקמת מרכז יהודי סוציאליסטי טריטוריאלי בארץ ישראל תהיה אפשרות ריאלית שישחנה גם היחס אליו; יהיה זה יחס חיובי, שכן הדבר יעלה בקנה אחד עם האינטרסים הן של ברית המועצות הן של הפרולטרין העולמי..."

המפלגה הרוויזיוניסטית הדגישה בפרסומיה את המשגה ששגו היהודים לפני המלחמה כאשר לא עלו ארצה בהמוניהם. כמאמר ראשי בחוברת "מגן זיוד" נכתב: "השואה העולמית של זמננו — ואפשר להבחין בכך כבר בשלב זה — מביאה להחשת מרכיב התהליכים ההיסטוריים אשר בימים כתיבנם היו צריכים לעבור דרך התפתחות ארוכה וקשה, ורכיבם מהם לא היו נפתרים כלל גם אחרי מאות בשנים.

במידת מה את תחושת הניתוק מן העולם. ארץ ישראל חיזקה את האמונה בקיום היהודי ובהמשכו. כך, למשל, נאמר בגיליון 1 (26) של "אונדזער וועג" מ'1 במאי 1942: "כל עוד קיימת ארץ ישראל יהודית, לא ייחד העם היהודי, ובגיליון 3 (14) של "נגד הזרם" ממרס-אפריל 1941 נכתב: "...הכמיהה העזה המפעפעת בנפשנו לצאת בעתיד הקרוב למרחב, לעלות ארצה ולבנות שם את ביתנו קבע, היא הנוסכת לקרבנו כח עלומים להחזיק מעמד."

כל העתונות הציונית היתה ספוגה רוח זו, ואילו ברמה האידיאולוגית התנהל פולמוס נוקב על עתיד היהודים לאחר המלחמה, בעיקר בין עתונות ה"כונד" ובין העתונות הציונית. האחרונה הזהירה מפני שגייה כאשליות ויצאה בגלוי נגד תיאור אופטימי של סיכויי היהודים בפולין המשוחררת. אופיינית לכך אזהרת "דרור" בגיליון 7 של "ידיעות" מיוני 1942: "אמנם נכון, ששכבה מסוימת של האוכלוסיה הפולנית מתייחסת באהדה ולעתים אף מגישה עזרה פעילה ליהודים המעונים בפולין, אך המון העם, הרחוב, מדושן עוגג מכל גזירה חדשה: לפחות דבר אחד טוב עושה היטלר בשביל פולין — הוא משחרר אותנו מן היהודים. שיחות כאלו לרוב שומעים ברכבת ובשוק, בחשמלית וברחוב. עדי ראייה מספרים פרטים מחרידים על התנהגות הפולנים בזמן הגירוש והטבח בהרוביישוב. על רקע זה בולטת ביתר שאת התנהגותם הנאה של פולנים שעדיין לא אבד להם הרגש האנושי האלמנטרי. אבל בשאלה זו אסור לשגות כאשליות כוזבות."

העתונות הציונית לגוניה חזרה והדגישה, כי ניתוק העם היהודי מארצו פוגע בו, וכי תחייה לאומית תיתכן רק בארץ ישראל. בחזונה ראתה ארץ ישראל יהודית, שבהם יישב העם היהודי אחרי המלחמה. בכרוז לאחר במאי 1941, שפורסם בגיליון 6 (10) של "דרור" ממאי 1941 נאמר: "באחד במאי זה בגישו נבטא, יותר מתמיד, את קשרנו האמיץ עם היישוב בארץ ישראל ועם הציבור החלוצי שבו. המלחמה ככובש ההיטלריסטי הרחיקה אותנו מעל ארץ ישראל. אבל כשם אין כוח בעולם אשר ינתק אותנו מן המערכה למען משטר חברתי חדש בעולם, כי אין אדם אשר ינתק אותנו מארץ תקוותנו האחרונה. בניין ארץ ישראל קשור קשר אמיץ בהתמוטטות המשטר הקפיטליסטי. ארץ ישראל העובדת נופלת וקמה עם הסוציאליזם הבין לאומי."

גם אנשי "פועלי ציון" (צ"ס) ראו בחזונם ארץ ישראל יהודית, שתהיה פתוחה לעלייה המונית אחרי המלחמה. ב"אונדזער וועג" מדצמבר 1941 נאמר: "לא צר המקום. ארץ ישראל לבדה יש בה כדי לקלוט כמה מיליוני תושבים אם תישוב בצפיפות דוגמת מדינות מערב אירופה... מה שהיתה ארץ ישראל ליהודי גרמניה משנת 1933 ואילך בקנה מידה קטן — צריך שתהיה ליהדות אירופה החרבה כולה בקנה מידה גדול..."

תפיסת "השומר הצעיר" היתה דומה. גם תנועה זו הדגישה, שתחייה לאומית-סוציאליסטית תיתכן רק בארץ ישראל. אך בניגוד לתנועות אחרות טענה, כי למען הגשמת הרעיון הזה יש להגביר את הסולידריות היהודית-ערבית ולהסיר מן הדרך את המכשול העיקרי: האימפריאליזם האנגלו-רססי. הנחתה הבסיסית של התנועה היתה, כי תחייה לאומית ומדינית מלאה של היהודית בארץ ישראל תיתכן רק תוך שיתוף-פעולה בין ברית המועצות ובין הפרולטרין בארץ. לעמדות אלו של התנועה ניתן

לטענה זו וייפו את כוחו של אדם צ'רניאקוב, יושב ראש היודנראט, להודיע בפומבי, כי היתה זו פעולה מיוחדת נגד כתיב העת החשאיים, וכי בעתיד יינקטו אמצעים חמורים עוד יותר אם העתונים יוסיפו להופיע. צ'רניאקוב התייחס במלוא החומרה לגירסת הגרמנים ולאזהרותיהם, ולכן פנה אל אישים בולטים במחתרת — עמנואל רינגלבלום ומאוריצי אוז'אך — וביקשם לעשות כמיטב יכולתם כדי שתיפסק הופעתה של עתונות המחתרת, פן יוטל עונש קולקטיבי על אוכלוסיית הגיטו.

אך ראשי המחתרת לא שעו לפנייתו, ובשלושת החודשים שלאחר מכן — עד הגירוש הגדול — עוד הוגברה העבודה והורחב היקף הפרסומים.

בהקדמתו ל"דפים מן הדליקה" של מרדכי טנבוים-תמרין כתב על כך יצחק צוקרמן: "אנו התכנסנו למועצה, וכתשובה לגרמנים ולנשיא היודנראט החלטנו להוציא את השבועון "ידיעות" כדייקנות ובמהדרה גדולה יותר. על העתון להסיר את הלוט מעל מעשי תענועיהם של הגרמנים ולעקור כל אמון שהוא מלב האוכלוסייה היהודית אל הבטחותיהם."

תפיסתם של אנשי המחתרת היתה, ש"ליל הדמים" לא נועד לבלום את הופעת העתונות הבלתי ליגלית, אלא היה חלק מן התוכנית הנאצית להשמיר את היהודים. כך, למשל, כתב אוז'אך בגיליון 13 (37) של "דער וועקער", כי מאורעות "ליל הדמים" אינם אלא חוליה במסע האכזרי להשמדת היהודים, כפי שמוכיחים מאורעות הדמים בטרנוב, ברוס, בקרקוב ובולובלין. בעקבות מאורעות אלה עוד החריפה לשונה של העתונות, ונשמעה התיבצה התקיפה להשיב מלחמה שעה.

2. מדיניות הפצת הידיעות

עתונות המחתרת, שהוכיחה את מהימנותה במסירת ידיעות פוליטיות וצבאיות, מילאה גם תפקיד חשוב בהפריכה שמועות למיניהן, בין אופטימיות מדי ובין קשות מאוד במיוחד, שהפיצו סוכני הגסטפו כדי לבלבל את יושבי הגיטו. כך, למשל, יצא "דער וועקער" בחריפות נגד מפיצי שמועות קלוטות מן האוויר, ובגיליון 5 (29) מ-15 בפברואר 1942 כתב: "הפצת השמועות הללו היא פשע ממש. בלאו הכי עצבי היהודים מתוחים. המפיצים שמועות שורא עושים את עבודתם של האיטלריסטים ומחלישים את ההמונים היהודיים מבחינה רוחנית."

מן הצד האחר, כאשר נתברר בוודאות, כי האוכלוסייה היהודית צפויה לחיסול פיסי, השתדלה העתונות להחזיר את האמת ללב ההמונים, לבל ישגו באשלויות. העתונים פרסמו ידיעות רבות על ה"אקציות" במחוזות הסמוכים לווארשה וביישובים יהודיים אחרים. כך, למשל, נאמר בגיליון 4 מ-25 במאי 1942 של "ידיעות": "רובבות יהודים נפלו בשני החודשים האחרונים בסערת ההשמדה של המרצחים. מאות אלפים מברלסאו, מלייפציג, מהינדנבורג, מווסטפליה, מפראג ומברטיסלבה נלקחו בקרונות אטומים וחתומים לכיוונים בלתי ידועים". על פני הונגריה ובולגריה, איטליה וקרוואטיה עובר גל של רדיפות יהודים ושל השמדת יהודים... הרי 'בעלי ההלכה' הנאצים כבר זנחו מזמן את מחקריהם ה'עיוניים' על שמורות יהודים באפריקה, והיום הם נוהגים בהתלקחות פראית של האינסטינקטים הנפשעים שלהם, שאינם יודעים שובעה."

ידיעות דומות למכביר נדפסו, וכך נחשפה האמת במלוא אימתה.

בתהליכים הללו יש מקום חשוב — ולגבינו המקום החשוב ביותר — לתהליך הקמתה של מדינה יהודית ולקצב התפתחותה.

בהמשך דבריו טוען המחבר, כי ההסתדרות הציונית החדשה לא חזקק עוד למנגנון תעמולתי, שכן רבים מרעיונותיה כבר התגשמו, אף כי בצורה טרגית: "ממש כך אין טעם להסביר ליהודים, שהגירה ואפילו פינוי מארצות מזרח אירופה היו יכולים להיות משום הצלה. גם אין עוד טעם לשכנע את אומות העולם, כי לפני המלחמה הזאת, בעת שפרצה ובשעה שהיא מתנהלת, מילאה בעיית היהודים תפקיד לא מבוטל בתוך שאר הבעיות, וכי הבעיה תובעת בהכרח פיתרון גמור, ולוא לשם שלוות העולם בלבד... העם היהודי הגיע למעמד של שותף שווה, לכל הפחות, במאבק האיתנים הכללי, שותף ששוב אינו צריך לשכנע ולהזכיר את דבר קיומו, ועליו להיות פעיל בכל התחומים יחד עם האחרים ובשם האינטרסים המשותפים והמוכנים היטב..."

הנחתם הבסיסית של "הציונים הכלליים" היתה, כי למחרת המלחמה יש לבסס כל פיתרון לבעיית היהודים על שני גורמים: ניצחון מוחלט של הדמוקרטיה ותקומת היהודים כעם בארץ ישראל. עמדה זו באה לידי ביטוי במאמר ראשי בגיליון 1 מ-1 במרס 1942 של "אוונדער האפנונג", — שנכתב, כפי הנראה, עוד לפני מרוץ הדמים בגנראל-גוברנאמן באביב 1942: "צלב הקרס הטיל את היהודים לתהום השעבוד, ההשפלה והסבל, ולכן קשור שחרורם יותר מכל בנצחון שלוש מעצמות הברית: אנגליה, ארצות הברית ורוסיה הסובייטית". המחבר מדגיש, כי יש הכרח לפתור את בעיית היהודים פתרון בין לאומי כערובה לפתרון של קבע על ידי "הכרה במדינה משלהם, ובמקביל לכך מתן מלוא זכויות האזרח והאזרח וכן שיווי זכויות לאומי בכל הארצות שבהן הם נמצאים או ימצאו."

מובן, כי כשאלת היהודים וארץ ישראל נקט ה"בונד" עמדה מנוגדת לזו של הציונים ותפיסה דומה ביטאו גם הסוציאליסטים הפולנים בגיטו. בגיליון 2 של ביטאונם "גיטו פרודימינה" מ-8 בפברואר 1942 הם יוצאים נגד הדעה הגורסת, שאין דרך לפתרון הבעיה זולת הגירה. אכן, עתונות המחתרת משקפת קשת רחבה ביותר של דעות, ולא אחת אפשר למצוא בה חוסר יכולת לראות את התהליכים באופן מציאותי. עם זאת ראוי להדגיש, כי העירונות החברתית והרדיקליות הפוליטית הבאות לידי ביטוי בעתונות היו גורם חשוב בהכנת היהודים למבחן הקשה של תקופת הגירוש וארגון ההתנגדות.

תפקיד העתונות בפרסום ידיעות על גורל היהודים

1. מאורעות "ליל הדמים" ועתונות המחתרת

בליל 17-18 באפריל 1942 נכנסו לגיטו משאיות גרמניות עמוסות אנשי אס-אס חמושים, שפשטו ברחובות ועל פי כתובות שבידיהם הוציאו יהודים מבתיהם ורצחו 52 מהם ברחובות. אחדים נפצעו, ומעטים הוזהרו ועזבו את בתיהם בעוד מועד. לימים כונה טבח זה בשם "ליל הדמים" או "ליל בארתולומיאוס". לדעת רבים בגיטו נועדו מעשי הרצח לפגוע בכוחות הפוליטיים שבמחתרת, ואף הועלתה הטענה, כי "ליל הדמים" אינו אלא גמול על הוצאת עתונות המחתרת. הגרמנים עצמם נתנו חיזוק

כל הכוחות במאבק עם כובש הדמים, וכי צו השעה הוא להקים חזית שחרור לאומית על ידי גיבושם ואיחודם של כל כוחותיו הפעילים של העם להתמודדות עם האויב."

אחרים גם הדגישו את ההכרח לגבש כוח התנגדות יהודי לנוכח הרצח המחריד של יהודי פולין. במוסרו על רציחתם של 50,000 יהודים בוויילנה, על המתת 12,000 יהודים בגאז בחלמנו ועל פתיחת "אקציות" ההשמדה בלובלין ובלבוב, מסיק "נגד הזרם" בגיליון 20 במרס 1942: "במאורעות אלה בולטת בעיקר אדישותה המוחלטת של האוכלוסיה היהודית. בשום עיר כמעט מן הערים שמנינו לא העזו הנידונים למוות והמוכלים להשמדה ולהתגונן בצורה כלשהי. חלילה שיימשך מצב זה. אם במקום כלשהו יישנו המקרים המזעזעים של וילנה או חלמנו, חלילה לנו להיות סבילים כלפיהם. כאשר כלו כל הקיצין, צריך לפחות למות בכבוד, כדי שפשעי חיות הטרף ההיטלריסטיות לא יחלפו ללא הד וכדי שהדורות הבאים יוכלו לגמול לפושעים כדין."

בגיליון 9 של "יוצינייה" מ-11 באפריל 1942 נאמר: "המוני היהודים... הכלואים בבתי הכלא הגדולים של הגיטאות, המעונים והמושדדים בכל השיטות, צריכים להבין, כי בקרוב תבוא שעתם לעשות,

ארבעה ימים לפני הגירוש הגדול פורסמה בגיליון 11 של "ידיעות" מ-18 ביולי 1942 עדות על מחנה ההשמדה בבלז'ץ: "עדי-ראייה מוסרים, כי בשעה שעוברים בבלז'ץ, מצויים הקררים לסגור את חלונות הרכבת ל-6 דקות, מחמת ריח הגוויות סביב מחנה הרצח המחריד הזה."

3. הקריאה להתנגדות

עם התגברות תהליך ההשמדה הלך והתגבש בעתונות המתחרת היהודית רעיון ההתנגדות המזוינת. היו גורמים שהדגישו את חשיבות השתתפותם של היהודים במאבק הכללי של העמים המשועבדים. כך, למשל, נאמר בגיליון 4 מ-25 במאי 1942 של "ידיעות": במאבק אחרון זה אין המוני היהודים נשאים סבילים. מקומם בקרב אומר: מאבק כל-ת-א-מ-צ-י כבר עכשיו. יש לפחות בהתמודדות מיד ולא להמתין! שהרי הכל מוטל על הכף. עצם החיים. אין אנו יכולים לאבד אלא את האשליה, ואילו לזכות אני יכולים בעולם חדש בחיינו שלנו."

ובגיליון 1 של "דער רוף" מ-15 במאי 1942 נכתב: "ההכרח הזה להיאבק במאורח העמיק בשכבות רחבות של המון העם היהודי, אבל יש הממתינים ומצפים לנס... אין הם מבינים, כי השעה תובעת עתה איחוד

הגיטו בלהבות — אפריל-מאי 1943. עתונות המתחרת מילאה תפקיד חשוב בהכשרת הקרקע להתנגדות היהודית

לקרבנות, אל נבכה, אל נספוק כפיים — הלא נפלו חיילים על המשמרת. הם נרצחו מפני שאנו, היהודים, הננו עם קשה עורף, מפני שאנו מסרבים לגווע באורח לויאלי תחת עול הדמים הגרמני, מפני שאנו מפירים בהתמדה את כל התקנות והתוקים שמטילים עליהם התליינים. ראש התליינים אוארסוואלד הודיע לנו בכרוזתו, שרצח 110 היהודים הוא נקם על מרידתנו, על התנגדותנו לגרמנים.

באותו חודש, בימי מערכת אל-עלמיין, פורסמה בגיליון 1 (20) של "ז'אז'ביה" מיולי 1942 רשימה על הסכנה הנשקפת לארץ ישראל עם התקרבותם של גייסות הגרמנים לגבולות מצרים. במוסרו את הידיעה על הגיוס בארץ הוא מגיע למסקנה זו: "היישוב הארץ ישראלי אחז בנשק. תשוב[תנו] על ההתנקשות בארץ ישראל לא תוכל להיות אחרת. בשעה שאחינו נאבקים [בחזית] עם עוצמת האויב, נגביר אנו פי מאה את מאבקנו בעורפו. היום, יותר מבכל שעה אחרת, צריכה סיסמתם של המוני היהודים המעונים להיות: להגביר פי מאה את המאבק במחתרת ולצד הפרטיזנים. להצית אש של מלחמת קודש עממית בארצות המשועבדות. דם תחת דם ומוות תחת מוות, נגמול על פשעי הנאצים וזוועותיהם." בהביאה ידיעות על גורל היהודים ברחבי אירופה הכבושה ובקוראה להמונים להתנער מן האדישות ולא לקבל את הדין, הכינה אפוא עתונות המחתרת את היהודים לימי ה"אקציה" הקרבים. אין ספק, שמילאה תפקיד חשוב בהכשרת הקרקע להתנגדות המזוינת של ינואר 1943 ולמרד של אפריל 1943.

וכי גם עליהם לאחוז בנשק תוך הגנה על חייהם או התקפה על האוייב... בפרוס המאורעות העומדים לחרץ את גורל האנושות, הצו העליון של המציאות, גם בשביל המוני היהודים, הוא להתכונן למעשים שעתם תבוא במהרה."

בחודש שלפני ה"אקציה" הגדולה כתב מרדכי טננבוים-תמרוף בגיליון 6 של "ידיעות" מיוני 1942: "גיטו וארשה נמצא בסימן של סכנה מתמדת. עליו להיות כמצודה הנתונה במצור. כל האמצעים — להגנתו, למעשהו האחרון. כל המרץ — למעשה הגדול שאנו חייבים לעשות ואכן נעשה. רוח מעשינו היומיומיים — רוחה של מצדה. כל הבעיות האחרות — הרחק בצל הבעיה הנצחית: מוות או חיים."

ב-3 ביולי 1942 נורו 110 יהודים כעונש על ריבוי מקרים של "אי ציות" ושל התנגדות פעילה למשטרה הגרמנית, המעשה עורר את העתונות לתגובה נמרצת. בגיליון 10 של "ידיעות" מיולי 1942 נאמר: "הגיטו נענש בשל מריו ההולך וגובר. אין אנו רוצים להיות צייתנים כלל. להיפך, ככל שאפשר, ותוך הבטחת קרבנות מעטים כלל האפשר, אנו רוצים לעקוף את החוקים האכזריים, להפר את הצווים הדרקוניים. לפיכך היה גם כעונש הזה, האחרון, משהו מהצטיינות הדמים שלנו. ואלה בתוכנו שיישארו בחיים, יכריחו את המרצחים לשלם מחיר יקר בעד דמכם! עוד יבוא יום של חשבון. ואתם — כמאמר המשורר — לא מתם כמותכם!"

בגיליון 1 של "דער שטורם" מ-5 ביולי 1942 נכתב: "אל נספור